

S&D SOCIALISME DEMOCRATIE

5 2024

Framing
Hoe vertel je een politiek verhaal?

Een uitgave van de Wiardi Beckman Stichting, wetenschappelijk bureau voor de sociaal-democratie
Verschijnt zes maal per jaar

Redactie

Paul de Beer
Meike Bokhorst
Josette Daemen
Patricia Dinkela (*eindredactie*)
Janneke Holman (*eindredactie*)
Ruud Koole
Marijke Linthorst
Annemarieke Nierop (*hoofdredeactie*)
Tim 'S Jongers
Arjan Reurink
Vera Vrijmoeth
Bram van Welie

**De redactie verwelkomt
bijdragen ter beoordeling.
Kopij graag toezenden
per e-mail naar send@wbs.nl**

Redactieadres

Wiardi Beckman Stichting
Theresiastraat 13
2593 AA Den Haag

E-mail send@wbs.nl

Vormgeving

Jaap Swart

Abonnementen

Bel 06 206 12 852,
mail info@vangennep-boeken.nl
voor een abonnement of kennis-
makingsnummer of meldt u zich
aan via het formulier op
www.vangennep-boeken.nl.

Uitgever

Uitgeverij Van Gennep
A-Lab, Overhoeksplein 2
1031 KS Amsterdam
info@vangennep-boeken.nl
06 206 12 852

Abonnementsprijzen per jaargang

- ▶ Student/aio/oio/Jong WBS/Jonge Socialisten: € 25
- ▶ Particulier Nederland: eerste jaar € 40,50, daarna € 84,50
- ▶ Instelling Nederland: € 164,50
- ▶ Proefabbonnementen: € 15 voor 3 nummers
- ▶ Particulier buitenland: € 147,50
- ▶ Instelling buitenland: € 175,50
- ▶ Losse nummers € 17,50

S&D online

Gratis voor abonnees
Niet abonnees betalen € 2 per maand (per maand opzegbaar)
Aanmelden via send@wbs.nl

© 2024 Uitgeverij Van Gennep

Beeld cover: Eugène Delacroix, *La Liberté guidant le peuple* (detail)

*Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd
en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.*

Framing, vrouwenhaat en Franse en Britse verkiezingen

Dat we in S&D nog eens een themanummer zouden maken over 'framing' hadden we niet gedacht. Maar de urgentie om antwoorden te vinden op de populistische en extreemrechtse storm die over Nederland waait, is groot. Gewoon maar doorgaan op oude voet kan niet. Onszelf verliezen in de details van de samenwerking tussen twee politieke families kunnen we ons nu evenmin veroorloven. Er staat te veel op het spel.

Framing kan helpen onze ideologische boodschap beter over te brengen, met meer overtuigingskracht en meer gevoel. Arjan Reurink en Tim 'S Jongers stellen dat we serieus aan framing moeten gaan doen juist omdat onze onderliggende waarden en ideologische denkkaders ondergesneeuwd zijn geraakt. Dat het meteen ook een goede manier kan zijn om samen onze rood-groene idealen te expliciteren, is mooi meegenomen.

Verder in dit nummer: Ruud Koole geeft een analyse van de verkiezingsoverwinningen in het Verenigd Koninkrijk en in Frankrijk. Maar daar blij mee zijn is onterecht. In beide landen hebben linkse partijen vooral geprofiteerd van de opkomst van radicaal rechts. En Anja Meulenbelt analyseert de machtsstructuren en onbewuste beelden die meespelen bij online vrouwenhaat.

Annemarieke Nierop, hoofdredacteur

Hermen Hoek en Marc van Osch zijn werkzaam als docent Nederlands op de OSG Hugo de Groot in Rotterdam. Met Vrijmipo bezorgen zij poëzie op bijzondere en onvermoede plekken.

De feesten van angst en pijn is de titel van de experimentele dichtbundel uit 1921 van de Antwerpse dichter Paul van Ostaijen waarmee hij op radicale wijze brak met zijn vroegere poëzie. Een kleine drie jaar werkte hij aan de bundel die tijdens zijn leven nooit in druk zou verschijnen.

Ruim zestig jaar later schreef een volgende Antwerpse dichter, Gust Gils, het gedicht *De pijnfuij*. (Au)gust Gils was een experimentele duizendpoot; naast dichter was hij schrijver van korte verhalen, toneelauteur, beeldhouwer, kunstschilder, tekenaar, jazz-musicus en componist. In 1954 stond hij aan de basis van het avant-gardetijdschrift *Gard Sivik*.

Zowel in zijn poëzie als in zijn proza zocht Gils de grenzen op van het absurde en hij plaatste zichzelf graag in een traditie van het groteske en experimentele oeuvre van Paul van Ostaijen. Zelf zei Gils over zijn poëzie: 'Dat het gedicht verrast, de lezer op het verkeerde been zet, lijkt me een vereiste voor alle poëzie die het zout in haar pap verdient.'

Gils overleed in 2002 en ligt begraven op de Antwerpse begraafplaats Schoonselhof. Volgens zijn zelfgeschreven epitaaf is die plek niet zijn laatste, maar zijn 'eerste rustplaats'.

Uit de nalatenschap van Gust Gils kwamen drie ongelezen dagboekschriften van de vader van de dichter tevoorschijn. In *Jongelingsdagboeken* (1915–1918) schreef vader René Gils over zijn liefdes- en kantoorleven, zijn dichterlijke ambities én over zijn vriendschap met Paul van Ostaijen, toentertijd zijn collega op het Antwerpse stadhuis. Van het poëtische verleden van zijn vader en van de vele overeenkomsten in hun gevoelsleven heeft Gust Gils — pijnlijk genoeg — nooit geweten.

De pijnfuif

vrienden ik heb de pijn
maar op de kachel gezet
om ze warm te houden

als iemand pijn wil
ze is lekker vers
neem gerust

en neem wat meer
er is pijn genoeg
voor iedereen

Gust Gils (1924–2002)
Uit: *Uniek onkruid*, Manteau 1982

Volhouden

In Den Haag lijkt het alleen nog maar te gaan over PVV-plannetjes. Het plaatsen van haatdragende borden bij asielzoekerscentra, het spelen met variaties op ‘minder, minder, minder’, het toch niet naar Nederland halen van Afghaanse bewakers die Nederlanders in Afghanistan het leven hebben gered. Het is de vraag hoe onze Kamerleden die de bruine drek dagelijks rond de oren vliegt, mentaal overeind blijven.

Bij zoveel kwaadaardigheid is de instinctieve reactie *fight or flight*: op hoge toon die onzin weerleggen of niets meer met politiek te maken willen hebben. Het nadeel van hard er tegenin gaan is dat je binnen het ‘frame’ van kwaadaardig rechts blijft. Mensen zien vooral dat er veel

ANNEMARIEKE NIEROP

Hoofdredacteur S&D, fractievoorzitter PvdA Heiloo

op het spel staat, en dat maakt de PVV alleen maar sterker. De bagger onbesproken laten kan evenmin. Dan maar voor een lege zaal over verhoging van het minimumloon gaan praten, is wat rest.

In mijn eigen dorpse politiek is van die fascistoïde storm gelukkig weinig te merken. Hier praten we nog rustig over het niet verduurzamen van schoolgebouwen en mogelijkheden om op het zwembad, het theatertje en sportvelden te bezuinigen. Wij verkeren nog vredig in neoliberale sferen. Ook dat is lastig oppositie voeren trouwens, maar dat lijkt me een bekend verhaal.

Geen wonder dat steeds meer mensen denken buiten de politiek meer te kunnen betekenen dan in de politieke arena. Tata Steel-verduurzamingsman (FNV) Roel Berghuis en zijn vrouw maakten ruimte in hun huis voor een

vluchteling uit een overvol azc en vertelden daarover in het Noordhollands Dagblad. Het was hun antwoord op de verkiezingsuitslag van november. Een mooi voorbeeld van voorleven hoe je de ideale samenleving voor je ziet, dat hopelijk tot veel navolging inspireert.

Voor iedereen die wel via de politiek de strijd voert, is het zaak niet murw te worden. Zeker in de samenwerking tussen PvdA en Groenlinks is het belangrijker dan ooit smoel te behouden. De partijfusie die in de lucht hangt, is veel minder interessant dan de ideologische uitgangspunten die ons politieke handelen bepalen.

De afgelopen negentien jaar — sinds het Beginselmanifest 2005 — hadden we het nooit meer over onze sociaal-democratische beginselen. Die vinden we blijkbaar voor zich spreken. Er staat niets opvallends of verkeerd in hoor, maar warm word je niet van die tekst. Het beginselprogramma van Groenlinks is niet beter, en kent zeventien vrij technocratisch opgeschreven uitgangspunten.

Van de gemiddelde Nederlander kun je niet verwachten dat die daar wijs uit wordt. Helaas blijkt evenmin uit ons handelen waar we met hart en ziel voor strijden. Al was het maar omdat vooral de reacties op Wilders het grote publiek bereiken in het zwaar versnipperde informatielandschap. Voor de politici onder ons lijkt het me een mooie manier om mentaal gezond te blijven: naast al het politieke corvee-werk nadenken over hoe hun ideologie te vangen in een paar zinnen. Liefst met meer dan een beetje passie.

Over vrouwenhaat online, de nieuwe heksificatie

Essay

Historisch gezien is er niets nieuws aan dat vrouwen worden weggezet als hoeren, feeksen of sletten. Er waren tijden dat vrouwen om het minste geringste als heksen konden worden verbrand. Maar een nieuw verschijnsel lijkt de heksificering van vrouwelijke politici via sociale media. Ook mannelijke politici krijgen er soms van langs, maar niet zo vaak als vrouwen, die bovendien zelden worden aangevallen op hun standpunten, maar meestal op hun vrouwelijkheid. Haatmail vol met seksuele bedreigingen.

Het was op 12 april 2017. In de Amsterdamse rechtbank zat een rij verdachten. De gelegenheid: het Openbaar Ministerie had de historische beslissing genomen dat de stroom aan racistische en seksistische haatmail gericht aan Sylvana Simons de grens overschreed van wat nog acceptabel was in het kader van de vrijheid van meningsuiting. Van zesduizend berichten waren 22 verdachten opgespoord, die nu terecht moesten staan wegens opruiing, bedreiging en belediging. Ik zat op de publieke tribune. Sylvana Simons zat in de zaal. Ze wilde die mannen wel eens in de ogen kijken, en laten zien dat ze gewoon een vrouw van vlees en bloed was.

Eén man werd vrijgesproken. De zaak tegen de jongste, vijftien jaar, werd achter gesloten deuren behandeld, en de rest kreeg taakstraffen of boetes. Ze zeiden spijt te hebben, maar of dat spijt was om wat ze Simons hadden aangedaan, of eerder omdat ze dit nooit gedaan zouden

Vrouwen in publieke functies krijgen vaak te maken met online seksistische en racistische haat en bedreigingen. Een oplossing is zomaar niet gevonden. Duidelijk maken welke onbewuste beelden en machtsstructuren hieraan ten grondslag liggen is een begin.

ANJA MEULENBELT

Feministe, activiste, schrijfster

hebben als ze geweten hadden dat ze nog eens voor de rechtbank zouden moeten verschijnen — en dat voor iets wat ze zelf zagen als, nou gewoon, een geintje, een opwelling, 'ja ik was kwaad omdat ze ons zwarte piet af wil pakken' — dat is de vraag.

Het seksisme en het racisme in alle uitspraken waren overduidelijk. Stronthoer, Surinaams neuksletje, zwarte roetmop, je blijft een aap, afschieten dat wijf, opdonderen naar je oerwoud, het loog er niet om. De zwaarste straf kreeg een jonge man die zo creatief was geweest om een iconische foto uit de tijd van de lynchings in de Verenigde Staten te gebruiken om het gezicht van Sylvana te fotoshoppen op een opgehangen zwarte man. Met een leuk liedje erbij.

Hoe hij daarbij kwam, vroeg de rechter. Nou gewoon, hij had op Google 'lynchen' ingetikt, en was toen bij die foto terechtgekomen. Waarmee Gloria Wekker, die ons in haar boek *Witte onschuld* de vraag stelt of wij echt denken dat vierhonderd jaar kolonialisme geen sporen na zou laten in ons denken en doen, geheel gelijk kreeg. In haar idee over het 'culturele archief' dat we zonder het te weten met ons meeslepen, bedoelt ze precies dit. Dat wij, nazaten van kolonialisme en slavenhouders, onbewust beelden, houdingen en gevoelens over zwarte mensen en mensen van kleur in ons brein hebben opgeslagen. In het hoofd van die jonge man zit een directe verbinding ingeplant waar hij zelf niet eens over nadenkt: zwarte vrouw = lynchen.

Dat deze zaak ging over racisme en over seksisme was overduidelijk. Maar er was nog een factor aanwezig, die niet werd benoemd. Klasse. Behalve dat de verdachten op één na mannen waren, waren het op een man van middelbare leeftijd in een net pak en met een nette baan na, grotendeels jonge mannen in joggingbroeken en versleten spijkerbroeken waarvan duidelijk was dat zij het in het leven niet geweldig getrof-

fen hadden. Als om het verschil in klasse te benadrukken zat de driekoppige rechterlijke macht letterlijk een stuk hoger, en boog de rechter zich bij elke verdachte minzaam naar voren om de jonge man in kwestie te vragen of die straks bij de uitspraak de voorkeur gaf aan een taakstraf of een boete, 'gezien het feit' — hij kijkt even op zijn papieren — 'dat u al heeft laten weten er op dit moment financieel niet riant bij te zitten'.

Velen zonder werk, met los werk, of bang om hun baan kwijt te raken, en, durf ik te beweren al werd dat niet gevraagd, er zullen weinig mannen bij hebben gezeten met een leuke relatie. Dit waren de losers, en ik bedoel dat niet als scheldwoord maar als feit: de verliezers van onze maatschappij, en aan het geschuifel en gestotter en afgewende blikken te zien voelden ze zich vooral vernederd. Bekeken en afgewezen. Te min.

Sylvana was blij met de veroordelingen, maar na afloop van de voorstelling keken we elkaar aan en dachten hetzelfde. 'Ik had bijna met die jongens te doen', zei ze. Ik ook.

Hamashoer

De stroom van racistische en seksistische haat, en dat vooral gericht tegen vrouwen, en dan nog bij voorkeur tegen 'publieke vrouwen' die zichtbaar zijn in de politiek, is de laatste jaren enorm toegenomen. Ik ga ervan uit dat daar specifieke motieven aan ten grondslag liggen, hoewel we het vooral van speculatie moeten hebben. Het is niet eenvoudig om daar onderzoek naar te doen.

Ik heb in het verleden zelf te maken gehad met nogal wat online agressie. In mijn geval was dat omdat ik me openlijk inzette voor de rechten van Palestijnen, maar het opmerkelijke was dat de op mij gerichte haat bijna altijd seksistische en seksuele motieven bevatte. Hamashoer, moslimknuffelaar.

Ik zat nog in de Eerste Kamer. Twee keer liepen de haatberichten zo op dat de politie het niet overdreven vond om rekening te houden met mogelijke fysieke bedreigingen. Ik kreeg een korte cursus wat ik kon doen om minder gevaar te lopen, en de wijkpolitie kwam af en toe even kijken. Ook was er politie in burger aanwezig als ik ergens een lezing hield. Zo erg als bij Sylvana, die een tijd nauwelijks ergens heen kon zonder bodyguards, is het bij mij nooit geworden. Ik sloot de reactiemogelijkheid op mijn weblog af, op Facebook is het makkelijk om de klootzakken eraf te gooien en ik houd mij ver van X.

Als favoriet haatobject ben ik intussen in populariteit ruimschoots ingehaald. We weten allemaal wie recentelijk het hoogst stonden in de hitparade: Sigrid Kaag, Sylvana Simons en Kauthar Bouchallikht. Waarmee het duidelijk wordt dat het niet zomaar over vrouwen in het algemeen gaat. Een moslima, een zwarte vrouw, en een witte vrouw die de zonde begaat om met een Palestijnse man getrouwd te zijn.

Mannen in crisis

Waar gaat deze golf haat over? Er zijn twee samenhangende manieren om het te verklaren. Om te beginnen hebben we te maken met een backlash van witte mannen die er niet tegen kunnen dat ze hun privileges verliezen. Susan Faludi schreef hierover al in 1992 een boek, *Backlash*. Haar stelling is dat bij elke stap voorwaarts die vrouwen maken, er mannen zijn die het gevoel hebben dat zij nu achtergesteld en gediscrimineerd worden.

In Nederland zie ik om de paar jaar een golfje met het thema 'mannen zijn in crisis want de vrouwen rukken op', zeker nu de emancipatie van vrouwen ook nog gepaard gaat met een stevige antiracismebeweging. Dan hebben we auteurs als Max Pam die mannen ziet als ijsbe-

ren op smeltende schotsen, en krijg je boeken als *Het nut van de man* van journalist Maarten Huygen, die zich beklaagt dat witte mannen niet meer in de mode zijn, en zeker na Me Too allemaal verdacht zijn geworden.

Dit zijn de mannen die hun middenklasse privileges nog helemaal niet kwijt zijn maar bang zijn dat dat wel gaat gebeuren. Zij kunnen het zich veroorloven om hun klachten over de vrouwen die in hun ogen dreigen om de macht

Er is sprake van een diepe afkeer wanneer vrouwen niet doen wat ze volgens de zelden benoemde, en vaak onbewuste, codes horen te doen

over te nemen openlijk uiten, zij kunnen terecht bij de mainstream media. Anders dan de genoemde jonge mannen die geen stuk in de krant krijgen en het moeten doen met anonieme online wraakacties. Waar ze redelijk safe al hun rancunes kwijt kunnen, behalve dan die onfortuinlijke jonge mannen aan het begin van dit artikel die geheel onverwacht in hun kraag werden gegrepen. Ik bedoel dus: de vrouwenhaat waar we het over hebben is niet alleen maar gekoppeld aan de 'laag' geschoolden en de 'lagere' klasse. Ook 'hoger' geschoolde en middenklasse witte mannen voelen zich vaak als verliezers. Al is het evident dat ze daar minder reden toe hebben.

Vrouwen die hun plaats niet weten

Een andere auteur die ons aan het denken kan zetten is Kate Manne van *Down Girl* die schreef over de vraag waar vrouwenhaat nu eigenlijk over gaat. Dat gaat niet zomaar over mannen die de pest hebben aan vrouwen, is haar stel-

ling. Ik trek het onderwerp hier een stuk breder, want misogynie of vrouwenhaat, gaat niet alleen over online agressie en is ook niet alleen gericht op politici. In het ergste geval gaat het over moord. Elke acht dagen wordt er in Nederland een vrouw vermoord, bijna altijd door een (ex-)partner. Daar is een term voor: femicide. Het punt is dat die vrouwen niet zomaar vermoord worden, maar omdat de man in kwestie zich vernederd voelt door een vrouw die zich aan zijn gezag onttrekt.

Hoe gaan we ons ‘cultureel archief’ opschonen, zodat vrouwen niet alleen op papier gelijke rechten hebben?

Manne gaat ervan uit dat vrouwen gevaar lopen, dan wel aangevallen worden ook al is dat alleen online, als ze hun plaats niet weten. Als ze niet bereid zijn om dienstbaar en onderworpen te blijven. Dan blijkt dat we weliswaar in een maatschappij leven waarin we hebben afgesproken dat mannen en vrouwen gelijke rechten hebben, maar dat er diep weggestopt nog een laag oude emoties in hun onderbewustzijn aanwezig is.

Abram de Swaan, die hoogleraar sociologie was, heeft het in *Tegen de vrouwen* over de wereldwijde strijd tegen zich emanciperende vrouwen. ‘Een vrouw aan de macht is een vrouw die losgebroken is, een onberekenbaar gevaar dat terug in haar hok moet, weer op haar rug moet gaan liggen, onder de man. Zo ongeveer is de haatfantasie over vrouwen die hun plaats niet kennen’, volgens De Swaan. ‘Zelden zullen die gevoelens zo worden uitgesproken, maar vaak liggen ze als onbeseft bezinsel op de bodem van het verzet tegen leidende vrouwen.’

Manne maakt een onderscheid tussen gewoon seksisme — de hardnekkige neiging om verschillende eigenschappen als onveranderlijk toe te kennen aan de twee erkende genders — en misogynie: vrouwenhaat, die zich kan uiten in geweld. Het is een misverstand dat vrouwenhaters *alle* vrouwen haten, schrijft Manne. Er is sprake van een diepe afkeer wanneer vrouwen niet doen wat ze volgens de zelden benoemde, en vaak onbewuste, codes horen te doen. Wanneer ze niet aardig zijn, niet vrijwillig ondergeschikt zijn, wanneer ze niet ingaan op avances die een man maakt, wanneer ze niet seksueel beschikbaar zijn, wanneer ze niet een stap opzij maken en mannen de baas laten zijn. Wanneer ze denken dat ze evenveel waard zijn, en evenveel kunnen als mannen.

Vrouwenhaat dient om de oude en niet langer benoemde patriarchale waarden in stand te houden, aldus Manne. Voor vrouwen die ook nog zwart zijn, zoals Sylvana Simons, die dacht dat we in een samenleving leefden waarin ook vrouwen leiding mogen geven, was het dubbel raak: in een gemeenteraadszitting in Amsterdam, waarbij ze kritische opmerkingen plaatste over de politie, werd haar door een collega toegebluft dat ze ‘nederig moest gaan zitten’. Het woord nederig, in onnadenkende woede door een man geuit, zei het precies: ze moest wel haar plaats kennen. Zolang ze als tafeldame decoratief aanwezig was in populaire tv-programma’s ging het nog wel. Ze werd pas echt gehaat toen ze het lef had om te denken dat zij als zwarte vrouw evenveel recht van spreken had als witte mannen.

Cultureel archief

Ik heb van Gloria Wekker dus overgenomen dat er sprake is van een cultureel archief, dat wat onbewust is opgenomen in ons brein, als het gaat om de beelden die we meenemen over ‘ras’.

Is het vergezocht om te veronderstellen dat we ook last hebben van zo'n archief waarin de codes voor mannelijkheid, vrouwelijkheid en etniciteit zijn verweven? Het gaat om ideeën die vaak ook door vrouwen worden geïnternaliseerd die echt denken dat ze altijd aardig moeten zijn en veel moeten glimlachen, en de neiging hebben om zich af te zetten tegen andere vrouwen die zich niet houden aan de ongeschreven codes. Maar ze zijn zeker ook terug te vinden in menig mannenbrein. Ook bij de mannen die bij hoog en laag vol zullen houden dat zij niet discrimineren, en zichzelf zullen afficheren als bij de tijd en progressief; maar er toch niet tegen kunnen als vrouwen gewoon hun gang gaan zonder hun om toestemming te vragen.

Ik veronderstel dat de mannen aan het begin van dit artikel ook werkelijk, en niet geheel onterecht, het gevoel hebben dat ze niet meetellen, dat ze de boot missen. We hebben geen gangbare term voor het neerkijken op mensen van een 'lagere' klasse, zoals we wel de termen seksisme en racisme hebben. Ik heb het geprobeerd met 'klassisme', maar dat heeft de Dikke Van Dale nooit gehaald. Het is ook vrijwel onmogelijk om het over klassenverschillen te hebben zonder de waardeoordelen die in de taal zitten ingebakken met de woorden 'hoger' en 'lager' te reproduceren — hoog is altijd beter dan laag, of het nou om opleiding, inkomen of cultuur gaat.

En als we denken over de oorzaken waarom vrouwen een permanent doelwit zijn van haat, dan is er ook nog wat aan de hand met de partnerkeuze. We weten allemaal hoe het ideale heterostel er ongeveer uitziet: hij is langer, beetje ouder, heeft meer opleiding en verdient meer. Deze ongeschreven norm heeft consequenties, met name voor jonge mannen. Zo'n 45% van de mannen tussen 18 en 29 heeft geen vaste partner (voor vrouwen is dat 35%) en 80% daarvan zou

dat wel willen. Het punt is dat de vrouwen van hun leeftijd vaker de voorkeur geven aan een man die een beetje ouder is, genoeg verdient om haar mee uit eten te nemen. Misschien zelfs al een auto heeft.

En er kan nog meer aan de hand zijn. Jongens leren niet hoe je een beetje aardig met vrouwen om kunt gaan. Met name veel jonge mannen met weinig opleiding vissen dus achter het net. En dat is in een samenleving waarin 'mannelijkheid' betekent dat je een vrouw kunt krijgen, dat je aan je seks komt, een flink nadeel. Dat wat 'echte mannen' toekomt, krijgt een deel van hen niet. Dat leidt tot rancune. Die kutwiven voelen zich te goed voor je. En dan komt er zo'n zwart vrouwtje, razend sexy, en zelfs die voelt zich geheid te goed voor jou. Laat ze oprotten naar haar bananenland, de slet.

Bij elke stap voorwaarts die vrouwen maken zijn er mannen die het gevoel hebben dat zij nu achtergesteld en gediscrimineerd worden

Dit soort frustraties kunnen leiden tot giftige haatmail. In extreme gevallen tot moord. Er is een beweging gaande van 'incels' in de VS, 'involuntary celibate', mannen die onvrijwillig celibatair zijn en elkaar op online fora vinden, waar zij elkaar ophitsen met geweldfantasieën tegen vrouwen. Een van hen, Elliot Rodger uit de VS, die tweeëntwintig was maar nog niet een keer geneukt had, schoot in 2014 uit woede een aantal willekeurige vrouwen dood, en daarbij ook een paar mannen die in zijn ogen meer kans maakten op die arrogante blonde sletten waar hij zijn zinnen op had gezet. Vervolgens maakte hij zichzelf van kant.

En dan is er nog een motief. Het is inmiddels antiek. Witte mannen die er niet tegen kunnen dat 'onze' vrouwen de voorkeur geven aan een zwarte man, of een moslim, of godbetert, een Palestijn. Dit was tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw, in de VS, het motief om zwarte mannen en jongens te lynchen. Maar je kunt ook de witte sletten om zeep helpen natuurlijk, of daarover fantaseren en dat online zetten. Met mijn eigen ervaringen achter de kiezen, ik verkeerde jarenlang met een Palestijnse man en hield dat niet geheim, denk ik dat dat de reden is dat witte en blonde Sigrid Kaag aan de top stond van de hoeveelheid bedreigingen en ze er uiteindelijk de brui aan gaf toen ook haar kinderen er dagelijks last van kregen.

Maar het zijn niet alleen vrouwelijke politici. Onlangs overwoog populaire *Volkskrant* columnist Asha ten Broeke er maar mee op te houden toen de haat op X weer opliep. Dagelijks berichten als 'ziek wijf ben je, hoop dat je snel afsterft of verongelukt', 'gestoord vet varken', 'smerige rioolrat'. 'Wilt u doodvallen met uw linkse terreur?' Geert Wilders noemde haar 'walgelijk en levensgevaarlijk', en een man stapte zelfs van zijn fiets af om haar voor 'woke kankerhoer' uit te schelden.

Wat voor dikke huid moeten vrouwen ontwikkelen, zeker vrouwen die ook nog van kleur zijn, of moslima, of links, of de 'verkeerde' partner hebben gekozen, om nog gewoon hun werk te kunnen doen als politica of publiciste? Hoe gaan we ons 'cultureel archief' opschonen, zodat vrouwen niet alleen op papier gelijke rechten hebben? Hebben we hier een antwoord op?

FRAMING IS IDEOLOGIE IN ACTIE

Als je de GroenLinks|PvdA-posters van de laatste verkiezingscampagne, de tv-debatten, het verkiezingsprogramma, en het ideologische werk van de wetenschappelijke bureaus naast elkaar legt, is niet aan de indruk te ontkomen dat dit alles toch redelijk los van elkaar staat. Wel komen natuurlijk bepaalde thema's en beleidsvoorstellen steeds terug.

Door veel bewuster te gaan werken met 'frames' kan een hoop gewonnen worden. In elk geval wordt de politieke boodschap dan een stuk overtuigender. En nee, dat is echt iets heel anders dan 'spinning'. Een goed frame neerzetten kost tijd, en is veel meer werk dan een pakkende oneliner bedenken. Een overtuigend frame neerzetten is een door-en-door ideologische bezigheid.

Framing is zoveel meer dan een communicatietrucje

Framing heeft een slechte naam. Ten onrechte. Want zonder framing geen ideologische strijd. Een politieke partij die niet aan framing doet, vervalt al snel in technocratische politiek: een overload aan beleidsvoorstellen zonder een duidelijk beeld van waar die partij nou echt voor staat. Of ze vervalt in machtspolitiek, waarbij niet ideologische overtuigingen maar kiezersonderzoeken de koers dicteren. Hoog tijd dus om het over framing te hebben.

ARJAN REURINK & TIM 'S JONGERS

Onderzoeker en directeur Wiardi Beckman Stichting

Enkele maanden geleden startte de Wiardi Beckman Stichting samen met het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks een project over framing. De bedenkingen daaromtrent lieten zich raden: 'Framing behoort toch niet tot de taken van wetenschappelijke bureaus? En hadden we niet net met zijn allen geconstateerd dat te veel mensen in politiek-Den Haag bezig zijn met beeldvorming en communicatie?'

Dat klopt, dusdanig zelfs dat onderliggende waarden en ideologische denkkaders ondergesneeuwd zijn geraakt.¹ En net daarom dit project.

Met dit themanummer van S&D laten we zien dat framing veel meer is dan een communicatietrucje. Framing is ideologie in actie. Frames vertolken abstracte ideologische ideeën en overtuigingen en passen deze toe op een concrete maatschappelijke kwestie. Het is dan ook aan de hand van frames dat ideologie vorm krijgt in ons denken en ons doen. Omarm je bijvoorbeeld het frame dat we middenin een asieltsunami zitten, dan heeft dat een heel andere invloed op je denken en doen dan als je redeneert vanuit het frame dat Nederland een morele verantwoordelijkheid heeft met betrekking tot de opvang van vluchtelingen. Het eerste frame vertolkt een ideologie van nativisme, het tweede een van solidariteit en medemenselijkheid.

Frames zijn dus een onmisbaar instrument in de ideologische strijd. En laten we eerlijk zijn: rechtse politici en organisaties zijn een stuk vaardiger in het hanteren van dit ideologische instrument. Zelfs in die mate dat rechtse frames ons op veel thema's permanent in het defensief dwingen.

Er is dus werk aan de winkel. Zo ook voor de wetenschappelijke bureaus, net omdat framing en het denken over ideologie — de kerntaak van wetenschappelijke bureaus — niet los van elkaar gezien kunnen worden. Dat maken we in dit inleidende artikel voor dit themanummer

duidelijk door eerst bondig uiteen te zetten wat framing is en hoe het deel uitmaakt van de politieke strijd. Vervolgens zullen we ingaan op de vraag wat dit alles betekent voor de manier waarop we politiek bedrijven. Afsluitend geven we een vooruitblik op de verschillende andere bijdragen aan dit themanummer.

Framing als ideologisch werk

Framing is een veelgebruikt begrip, we horen het woord bijna dagelijks. Vaak heeft het dan een negatieve connotatie en wordt het gezien als een verdraaiing van de feiten, of een poging om een vervelende realiteit onder het tapijt te schuiven. In feite gaat het dan eerder over 'spinning'.² Dat is niet waar we in dit artikel op doelen.

Politiek is in belangrijke mate een strijd om wiens en welke frames het publieke debat domineren, rechts is die strijd nu aan het winnen

Bij framing gaat het er niet om de feiten te verdraaien of te verhullen, maar deze op een bepaalde manier te interpreteren en van morele betekenis te voorzien. Frames zijn interpretatiepatronen in onze hoofden of in discours (zie kader), die ons helpen de sociale realiteit, in al haar complexiteit, te bevatten en te duiden.

Die interpretatiepatronen zijn nooit neutraal, maar reflecteren onderliggende ideologieën. Zij articuleren ideologische ideeën, aannames en overtuigingen en passen deze toe op een concrete realiteit. Zo krijgen abstracte ideologieën aan de hand van frames praktische betekenis in het denken en doen van mensen. Frames verrichten dus een belangrijke vorm van 'ideologisch werk'.³

De theorie achter framing

Wetenschappers die zich bezighouden met frames en framing onderscheiden twee soorten frames: interne en externe. Interne frames — ook wel ‘primary frameworks’, ‘filters’ of ‘neural circuits’ — zijn clusters van neurale verbindingen in onze hersenen die, wanneer geactiveerd, bepaalde denkpatronen in gang zetten. Deze denkpatronen, die grotendeels opereren op het niveau van het onderbewuste, leveren de kaders — de concepten, categorieën, morele waarden en associaties — op basis waarvan we informatie over de maatschappelijke realiteit interpreteren en betekenis geven. Hoe we de wereld om ons heen begrijpen, wordt dus grotendeels bepaald door deze neurale verbindingen in onze hersenen.

Waar interne frames dus verankerd liggen in de hoofden van individuen, zijn externe frames — ook wel ‘message frames’ — juist terug te vinden in ons collectieve discours: de woorden en beelden waarmee we ideeën communiceren en over maatschappelijke ontwikkelingen praten. Net als interne frames, leveren externe frames concepten, categorieën, morele waarden en associaties die ons helpen de wereld om ons heen te begrijpen. Welke dat zijn, is afhankelijk van het wereldbeeld, de ideologische oriëntatie, van degene die het frame heeft geconstrueerd.

Externe frames kunnen interne frames op twee manieren beïnvloeden. Enerzijds kunnen zij signaalwoorden of hints bevatten die bepaalde interne frames activeren en dus bepaalde denkpatronen in gang zetten bij de ontvanger. Anderzijds kan langdurige en consequente blootstelling aan externe frames ertoe leiden dat mensen (elementen van) het externe frame internaliseren. De concepten, categorieën, en associaties die verankerd liggen in het externe frame worden dan onderdeel van de interne frames van de ontvanger. Effectief framen is dus in feite het bespelen of veranderen van miljoenen hersenen zodat deze de realiteit door een bepaalde bril gaan zien.

Dat maakt framing een onmisbaar onderdeel van het democratisch proces. Accepteren we namelijk het idee dat een objectieve, framevrije interpretatie van de sociale werkelijkheid niet bestaat, dan is een goed functionerende democratie gebaat bij een diversiteit aan elkaar concurrerende frames. Want veel erger nog dan een debat waarin iedereen erop los ‘frame’t’, is een publiek debat waarin één enkel frame, één kijk op de maatschappelijke realiteit, zo dominant is geworden, dat er geen ruimte meer is voor alternatieve zienswijzen. Dan leven we in een Orwelliaanse wereld waarin er nog maar één waarheid is.⁴

Een veelgehoord misverstand is dat framing staat voor een oppervlakkige manier van politiek bedrijven, waarin ingewikkelde kwesties worden gereduceerd tot één simplistische slogan. Op zichzelf doen slogans inderdaad veelal geen recht aan de vaak complexe realiteit. Het punt is alleen dat de slogan zelf helemaal niet hetgeen is waar het bij framing om draait. Het gaat hem juist om het web van ideeën, aannames en overtuigingen — het frame — dat een slogan oproept in de hoofden van mensen.

Neem Wilders. Wanneer hij roept dat ‘de Nederlander op één’ moet komen, brengt dat al snel de gedachten met zich mee dat we niet

langer de baas zijn in eigen land, dat de Nederlander wordt bedreigd door allerlei dreigingen van buitenaf, en dat we onszelf enkel kunnen beschermen door te kiezen voor een sterke leider die de grenzen dichtgooit en intern orde op zaken stelt. Hoe dat komt? Doordat Wilders ons twintig jaar lang heeft aangepraat dat we het asielzoekerscentrum van de wereld zijn en dat een zwalkende linkse elite de grenzen wagenwijd open heeft gegooit en zo een proces van omvolking in gang heeft gezet. Oftewel, Wilders (leider van de grootste partij of een radicaal-rechtse eenpitter?) heeft zijn slogan decennialang consequent 'geladen' met een ideologie van paranoïde nationalisme.⁵ We willen maar zeggen: succesvolle framing is een zaak van de lange adem, niet een kortstondige campagnestrategie.

Om beter te begrijpen hoe framing werkt, bestudeerden we de literatuur over framing in verschillende wetenschappelijke disciplines.⁶ Daaruit blijkt dat frames hun 'ideologisch werk' verrichten door antwoorden aan te reiken op een of meer van de volgende vijf vragen.

Vraag 1: Wat is precies het probleem?

In de eerste plaats leveren frames een specifieke probleemdefinitie van de maatschappelijke situatie, ontwikkeling of gebeurtenis waar zij betrekking op hebben. Wat zijn precies de ontwikkelingen of situaties die politieke aandacht verdienen? Waarop zijn die ontwikkelingen van invloed? En welke onrechtvaardigheden zijn ermee gemoeid?

Inherent aan de probleemdefinitie van een frame is dat bepaalde aspecten van de maatschappelijke realiteit worden benadrukt, of zelfs uitvergroot, terwijl andere juist worden onderbelicht of geheel buiten beschouwing gelaten. Keuzes voor bepaalde woorden en het gebruik van metaforen spelen in dit alles een be-

langrijke rol.⁷ Wat is precies het probleem? Is er in de grote steden sprake van omvolking of van superdiversiteit?

Vraag 2: Hoe zijn we hier gekomen?

Daarnaast duiden frames ook een bepaalde oorzaak-gevolgrelatie en wie daar de verantwoordelijkheid voor draagt. Wat heeft de ontstane situatie of ontwikkeling veroorzaakt? Wie of wat is daar verantwoordelijk voor? Wie treft blaam? Zijn, bijvoorbeeld, winst-najagende boeren verantwoordelijk voor de stikstofcrisis, of is dat de overheid die hen onder het mom van voedselveiligheid decennialang heeft aangespoord om te intensiveren?

Kiezers stemmen vooral op basis van hun identiteit, waarden en emoties

Hoewel het toekennen van verantwoordelijkheid voor bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen een belangrijke functie kan zijn van frames, kunnen frames ook worden gebruikt om verantwoordelijke partijen juist buiten schot te houden en verborgen agenda's verborgen te houden. Zo houden rechtse frames in de maatschappelijke discussie omtrent de stikstofcrisis de banken en de agro-industrie veelal buiten beeld. Waar rechtse frames verantwoordelijke partijen bewust verborgen houden, is het aan linkse frames om deze juist bloot te leggen. De boer melkt de koe en BBB melkt de boer.

Vraag 3: Wat staat er op het spel?

Per definitie hebben frames ook een uitgesproken morele lading. Ze geven een specifieke interpretatie van de morele waarden die op het spel staan in een bepaalde kwestie. Zien mensen

Maatregelen nemen
kan het.
GroenLinks PvdA®

Meer natuur
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Fossiele subsidies stoppen
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Meer treinminovlieg
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Sterke culturele sector
kan het.
GroenLinks PvdA®

Schone energie
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Minimumloon naar 16 euro
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Opstec racis
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Regalen witen
kan het.
GroenLinks PvdA®

Verschillen omarmen
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Beter openbaar vervoer
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Wonen weer betaalbaar
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Gra kind opva
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Portus het frecht
kan het.
GroenLinks PvdA®

De wadden beschermen
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Nederland weer vooruit
Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Samen kan het.
GroenLinks PvdA®

Same kan
GroenLinks PvdA®

in de studentenprotesten tegen het geweld in Gaza een uiting van internationale solidariteit en medemenselijkheid, of zien zij in de eerste plaats een verstoring van de openbare orde en ondermijning van het gezag? Hoe een maatschappelijke situatie wordt geframed, maakt nogal uit voor het morele oordeel dat mensen erover vellen.

Je kunt mensen wel een ideologische bril aanreiken, als ze die bril vervolgens niet opzetten ben je niks opgeschoten

Door te appelleren aan diepliggende morele waarden, roepen frames emoties op bij mensen. Hoe sterker die emoties, hoe effectiever frames zijn in het activeren van aan die emotie gekoppelde denk- en handelingspatronen. Daarbij valt op dat linkse frames doorgaans appelleren aan waarden als zorgzaamheid, eerlijkheid en vrijheid, terwijl rechtse frames zich bedienen van een veel breder palet aan waarden waar ook zaken als loyaliteit, respect voor autoriteit en eerbied voor tradities toe behoren.⁸

Willen we dat linkse frames ook resoneren bij mensen die dergelijk waarden hoog in het vaandel hebben, dan zullen we beter duidelijk moeten maken hoe onze politieke agenda ook die waarden ten goede komt. Laat er daarbij overigens geen misverstand over bestaan: de manier waarop linkse frames die waarden invullen zal wezenlijk anders moeten zijn dan hoe rechtse frames dat doen.

Vraag 4: Wie versus wie?

Frames geven ook een specifieke interpretatie van de verschillende identiteiten en belangen

die gemoeid zijn met een sociale of politieke kwestie. En hoe deze belangen en identiteiten zich tot elkaar verhouden. Daarmee reiken frames antwoorden aan op vragen als: wie bedreigt mij, wie zijn mijn bondgenoten? Wie is dader, wie slachtoffer? Wie heeft recht van spreken, wie niet? Wie verdient erkenning, wie afgunst?

De antwoorden op deze vragen – die verschoen liggen in frames – spelen een belangrijke rol in zowel het (her)produceren van maatschappelijke tegenstellingen (wij-zij denken) als gevoelens van solidariteit binnen en tussen groepen (wij-denken). Framing kan zo een bijdrage leveren aan de totstandkoming van nieuwe vormen van politiek bewustzijn en het articuleren van nieuwe sociale coalities.

Bij dit alles geldt wederom dat frames per definitie een selectief beeld schetsen van het geheel aan maatschappelijke belangen en identiteiten die in het spel zijn en hoe die zich tot elkaar verhouden. Doorgaans geldt dat rechtse frames de identiteiten en belangen van gevestigde groepen dienen, terwijl die van gemarginaliseerde groepen juist tegen elkaar worden uitgespeeld. Neem arbeidsmigratie. Dat wordt in de rechtse voorstelling van zaken al snel een kwestie van de arbeidsmigrant (gelukszoeker en overlastgever) versus de Nederlander (kan geen sociale huurwoning meer vinden en is slachtoffer van overlast). Dat werkgevers wiens verdienmodel is gebaseerd op het afwentelen van de negatieve gevolgen van arbeidsmigratie op de samenleving, hier de grote winnaars zijn, en arbeidsmigranten misschien wel de voornaamste slachtoffers, wordt niet vermeld. De beeldspraak van die twee honden en dat been lijkt hier goed van toepassing.

Vraag 5: Hoe geraken we uit de shit?

Tot slot dragen frames bepaalde (beleids)oplossingen aan. Veelal niet expliciet, maar impliciet.

Van de specifieke diagnose die frames aanleveren, en de taal die hierbij wordt gebruikt, gaat vaak een dwingende logica uit die aanstuurt op bepaalde oplossingsrichtingen.

Framen we het stikstofvraagstuk als een kwestie van natuurherstel, dan vraagt dat om een transformatie van de landbouwsector. Framen we het als een juridische kwestie, dan moeten we om uit de shit te geraken naar Brussel om een uitzondering te vragen op de Europese regels. Helemaal treffend is een frame wanneer dit tegelijkertijd de alternatieve oplossingsrichtingen diskwalificeert of geheel buiten beschouwing laat. Dan bestaat er nog maar één waarheid.

Het moge duidelijk zijn: frames zijn nooit neutraal. Er zijn altijd verschillende duidingen mogelijk van de maatschappelijke realiteit. Politiek is dan ook in belangrijke mate een strijd om

Bij framing gaat het er niet om de feiten te verdraaien of te verhullen, maar deze op een bepaalde manier te interpreteren en van morele betekenis te voorzien

wiens en welke frames het publieke debat domineren. Momenteel is rechts die strijd aan het winnen. Daarmee is rechts, om met de woorden van de Belgische taalkundige Jan Blommaert zager te spreken, de ‘dirigent van het denken en handelen’ van grote groepen mensen.⁹

Toon, stijl en strategie in de strijd omde beeldvorming

Framing is dus veel meer dan een communicatietrucje. Het is ideologie in actie. Daarmee willen we niet zeggen dat communicatiestijl

en -strategie er niet toe doen. Integendeel. De manier waarop frames worden gecommuniceerd is bepalend voor de mate waarin mensen ze gebruiken om de wereld om zich heen te begrijpen. Anders gezegd: je kunt mensen wel een ideologische bril aanreiken, als ze die bril vervolgens niet opzetten ben je er nog niks mee opgeschoten.

Zorgen dat mensen die bril wél opzetten, dat ze de wereld wél door jouw ideologische filter gaan zien, vergt een manier van politiek bedrijven die wezenlijk anders is dan hoe we het op links gewend zijn. Om dit scherp te krijgen maken wij hieronder een grof onderscheid tussen een *bestuurlijke* en een *ideologische* manier van politiek bedrijven.

Binnen de *bestuurlijke* stijl profileren partijen en hun politici zich aan de hand van hun beleidsstandpunten. Er is een maatschappelijk probleem en dat roept de vraag op wat de best mogelijke manier is om dat probleem op te lossen. Neem de woningmarkt. Die zit op slot en dus moeten er meer woningen bijkomen. Politici spelen dan hun verschillende opvattingen tegen elkaar uit. De ene wil bijvoorbeeld bijbouwen en projectontwikkelaars vrij spel geven, de andere wil inzetten op meer sociale huur en de bestaande woningvoorraad splitsen. Om de kiezer ervan te overtuigen dat hun beleidsvoorstellen de meest wenselijke zijn, dragen zij allerhande feiten, cijfers en argumenten aan die moeten laten zien dat hun voorstellen de belangen van de kiezer het beste dienen.

Door op deze manier politiek te bedrijven maken zij drie denkfouten. Ten eerste gaan zij er ten onrechte vanuit dat kiezers de feiten op de door hun gewenste manier zullen duiden. We weten inmiddels dat feiten niet voor zichzelf spreken, maar pas betekenis krijgen wanneer deze worden geplaatst binnen een bepaald frame. Daarbij geldt bovendien dat mensen

selectief zijn in de feiten die ze tot zich nemen. Feiten die passen binnen hun wereldbeeld worden meegenomen. Feiten waar dat niet voor geldt, worden simpelweg genegeerd. Of zoals de beroemde Amerikaanse cognitief-taalkundige George Lakoff het stelt: 'the facts unframed won't set you free'.¹⁰

Ten tweede gaan zij er ten onrechte vanuit dat kiezers stemmen op basis van hun belangen en beleidsvoorkeuren. Maar zoals politiek psychologen ons al lange tijd proberen duidelijk te maken, zijn kiezers geen berekenende wezens

Wil je de kiezers voor je winnen dan moet je ze niet naar de mond praten, maar ze ertoe verleiden een specifiek thema door jouw bril te bekijken

die verschillende argumenten en beleidsstandpunten tegen elkaar afwegen om te bepalen welke partij hun belangen het beste dient.

Kiezers stemmen vooral op basis van hun identiteit, waarden en emoties. Ook wanneer dit ogenschijnlijk tegen hun economische eigenbelang ingaat.¹¹ Wil je als partij kiezers aan je binden, dan zul je je argumenten en beleidsstandpunten dus van emotionele en morele betekenissen moeten voorzien. Niet het hoofd van de kiezer moet geraakt worden, maar het hart.

De derde denkfout ligt in het verlengde van de eerdere twee. Politieke partijen en politici die opereren binnen de bestuurlijke logica, zoeken bij het bepalen van hun positionering op bepaalde thema's vaak houvast in kiezersonderzoeken. Wat vinden de kiezers? Hoe zijn opvattingen op een specifiek thema verdeeld over het electoraat? Men gaat er dan vanuit dat de voorkeuren van de kiezer statisch zijn en men

begint naar rechts dan wel links te schuiven om de zogenaamde middenkiezer te bereiken. Het idee dat de kiezers en hun voorkeuren en opvattingen te vormen zijn, wordt daarmee terzijde geschoven. Wil je de kiezers voor je winnen dan moet je ze niet naar de mond praten, maar ze ertoe verleiden dat specifieke thema door een andere bril te bekijken. Dat vergt inmenging in de taalstrijd, dat vergt framing.

In de ideologische manier van politiek bedrijven communiceren politici op een andere manier met de kiezer. Niet beleid, feiten en rationele argumenten staan op de voorgrond, maar ideologisch gekleurde interpretaties van de maatschappelijke realiteit en vergezichten over waar het heen moet met de samenleving. Beleidsvoorstellen blijven natuurlijk belangrijk binnen de ideologische logica, maar dan vooral op de achtergrond, als bewijs dat er een weloordacht plan klaarligt om de gewenste maatschappelijke veranderingen te realiseren. Het doel moet zijn de brownie te verkopen, niet het recept.

In de logica van de ideologische politiek worden feiten altijd voorzien van een gebruikshandleiding: een frame. Wat laten de feiten precies zien, wat is het probleem? Waar komt dit door? Welke morele waarden staan er op het spel? Wie zijn hierin je bondgenoten, wie je vijand? En pas in de laatste plaats: wat is het beste beleid om op de situatie of ontwikkeling te reageren? Idealiter komen antwoorden op deze vragen samen in een coherent narratief dat kiezers als het ware meeneemt in het wereldbeeld dat aan de vaak technische beleidsvoorstellen ten grondslag ligt.

Bovendien wordt de kiezer zo niet langer gezien als een rationeel denkend wezen dat via kiezersonderzoeken zijn objectieve belangen en voorkeuren vrijgeeft, maar als een zoekend ideologisch wezen dat een verhaal — een frame geladen met waarden — nodig heeft om de so-

ciale realiteit en zijn eigen positie daarin te vatten. Het beleid komt later wel.

Kiezersonderzoeken moeten dus niet leidend zijn bij het kiezen van de meest optimale politieke boodschap. Ze dienen eerder omgevormd te worden tot proeftuinen waarin op basis van ideologie ontwikkelde frames kunnen worden getest. Activeren de frames de gewenste denkpatronen? Herkennen mensen de waarden waaraan wordt geappelleerd en resoneren deze op het niveau van emoties?

Tot slot strekt de politieke arena zich binnen de ideologische logica uit tot ver buiten de muren van het parlement. Daadkrachtige ideologische politiek vraagt om brede maatschappelijke coalities, waarin linkse politieke partijen de krachten bundelen met maatschappelijke bewegingen in een gezamenlijke strijd om de beeldvorming. Dat betekent gezamenlijk frames ontwikkelen die de publieke opinie kunnen doen kantelen en gezamenlijk investeren in communicatie-infrastructuren om die frames effectief te kunnen verspreiden.

Bijdragen aan dit themanummer

Om ons denken over de rol van framing in de politiek strijd naar een hoger plan te trekken, vroegen we verschillende auteurs hun licht over het onderwerp te laten schijnen. Baldwin van Gorp benadrukt in zijn bijdrage nog eens dat we er verstandig aan doen framing niet te zien als een verderfelijke instrument dat enkel thuishoort in de gereedheidskist van propagandisten en populistten. Volgens hem is het een inherent onderdeel van (politieke) communicatie waar simpelweg niet aan te ontkomen valt. De werkelijkheid is immers niet zwart-wit; er zijn altijd verschillende perspectieven mogelijk. Mensen door middel van framing toegang geven tot nieuwe perspectieven is dus in feite een vorm van politieke emancipatie.

Arnold de Groot laat ons zien wat de consequenties zijn van gevangen zitten in een rechts frame. Dat doet hij aan de hand van een casus: het frame van 'tax-and-spend politiek' dat conservatieve politici in het Verenigd Koninkrijk maar al te graag op het programma van Labour plakken. Daarmee appelleren zij aan het idee dat linkse politiek, met al haar dure plannen, uiteindelijk betekent dat de gemiddelde burger straks hogere belastingen moet gaan betalen. In plaats van dit frame te bevechten, schieten veel linkse partijen, zo ook Labour, in de verdediging. De Groot laat zien dat eens je in dit frame gevangen zit, de publieke sector het eerste slachtoffer is.

Gelukkig zijn er ook voorbeelden van maatschappelijke debatten waarin linkse frames wel succesvol zijn doorgebroken en zo nieuwe handelingsperspectieven hebben geopend. Eén zo'n voorbeeld is het 'graaiflatie'-frame dat in het publieke debat werd geslingerd door een groepje onderzoekers van de FNV. Twee van die onderzoekers delen in dit nummer van S&D hun ervaringen en ideeën over wat een frame succesvol maakt. Belangrijke lessen die zij ons meegeven: zorg dat je frames gebaseerd zijn op inhoudelijke analyses en degelijk onderzoek, dat zij beeldend zijn, en dat zij appelleren aan diepgevoelde morele waarden.

Uiteindelijk is framing slechts één onderdeel van een ideologische politiek. Echt ideologische politiek bedrijven vergt meer. Dat maakt Peter Mertens, de reanimator van de Belgische PVDA ons duidelijk. Het gaat volgens Mertens naast het aanreiken van denkkaders en spreken met soul, ook om het voorleven van je eigen idealen. We moeten mensen in hun hart raken, maar we moeten als linkse beweging ook ons ideaal van volksverheffing uitdragen.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld: Meer, Tom van der (2024). *Waardenloze Politiek. Hoe de Nederlandse politiek de kunst van het conflict verloor*. Quirido; Meeus, Tom-Jan (2024). *Duidelijkheid*. Uitgeverij Pluim; Oudenampsen, Merijn en Mellink, Bram (2022). *Neoliberalisme*. Boom.
- 2 Waar precies de grens ligt tussen framing, spinning, en het aanverwante begrip propaganda, is moeilijk te zeggen. Je zou kunnen zeggen dat het een kwestie is van de mate waarin de voorstelling van zaken redeneert vanuit de feiten, om daar vervolgens een frame omheen te ontwikkelen, dan wel begint vanuit een frame om daar selectief feiten (of zelfs leugens) bij te zoeken.
- 3 Voor een vergelijkbare interpretatie van de relatie tussen framing en ideologie, zie o.a. David Snow (2004). *Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields*. In: Snow, D., Soule, S.A., Kriesi, H. *The Blackwell Companion to Social Movements*. Zie ook Stuart Hall (1985). Signification, Representation, Ideology. Althusser and the Post-Structuralist Debates. In *Critical Studies in Mass Communication*.
- 4 Voor een vergelijkbaar argument, zie Lisa Jane Dish (2021). *Making Constituencies. Representation as Mobilization in Mass Democracies*. The University of Chicago Press.
- 5 Annelien De Dijn (13 december 2023). *De terugkeer van het paranoïde nationalisme*. De Groene Amsterdammer
- 6 Voor dit project bestudeerden we relevante literatuur uit de linguïstiek, sociaal-psychologie, mediastudies, politicologie, politieke psychologie, politieke communicatie, en sociologie. Zie verwijzingen in de overige voetnoten. Voor een nuttige introductie in de praktijk van framing, zie Hans de Bruijn (2019). *The Art of Political Framing. How Politicians Convince Us that They are Right*. Amsterdam University Press.
- 7 Zie Lakoff, George en Johnson, Mark (1980). *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press; Goatley, Andrew (2007). *Washing the brain: Metaphor and Hidden Ideology*. John Benjamins Publishing Company.
- 8 Jonathan Haidt (2012). *The Righteous Mind. Why Good People are Divided by Politics and Religion*. Penguin Books Ltd.
- 9 Blommaert, Jan (2019). *U zegt wat wij denken. Een praktische handleiding voor framing*. Epo, Uitgeverij.
- 10 George Lakoff (2004). *Don't think of an Elephant. Know Your Values and Frame the Debate*. Chelsea Green Pub Co.
- 11 Zie bijvoorbeeld Drew Westen (2007). *The Political Brain. The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation*. Public Affairs; Achen en Bartels. *Democracy for Realists. Why Elections do not Produce Responsive Government*; Rune Slothuus (2010). *When Can Political Parties Lead Public Opinion? Evidence from a Natural Experiment*. *Political Communication* vol. 27: 158-177.

Interview met Peter Mertens

‘We hebben mensen nodig die **helder** kunnen praten’

Twintig jaar geleden lag de Belgische PVDA op zijn gat. Nu is de partij vertegenwoordigd op alle politieke niveaus, van het Europees Parlement tot de gemeenten. Een gesprek met Peter Mertens, de man achter de succesvolle herframing van de partij, over idealisme en het belang van taal.

ANNEMARIEKE NIEROP & ARJAN REURINK

Beiden werken bij de Wiardi Beckman Stichting

Marxistisch en links van de Nederlandse SP, zo typeert Peter Mertens de Belgische PVDA aan het begin van ons gesprek. Mertens is algemeen secretaris van de PVDA, en had de afgelopen vier jaar zitting in het Federaal parlement. Hij was voorzitter van de partij tussen 2008 en 2021 en is de stuwende kracht achter de succesvolle vernieuwing. Een vernieuwing die in een periode van twintig jaar zorgvuldig is uitgedacht en uitgevoerd. Nieuwsgierigheid naar de ‘partijframing’ waarbij ideologisch gedreven politiek en een strak geregistreerde communicatiestrategie samen op gingen, is de reden voor ons gesprek.

Tijdens de autoreis naar Antwerpen — de NS-medewerkers staken die dag voor behoud van het vroegpensioen — luisteren we naar podcasts met Peter Mertens. De regen slaat hard tegen de ruiten, zijn stem schalt hard door de speakers. We discussiëren over de verschillen tussen onze bestuurderspartij Groenlinks/PvdA en de Belgische oppositiepartij PVDA. Opvallend is dat de Belgische PVDA niet alleen sterk links georiënteerd is, en gericht op wat je de ‘klassieke’ arbeiders zou kunnen noemen — mensen die in de haven en de industrie werken — maar dat zij ook sterk progressief is. Zij komt op voor migranten, voor de lhbtq-gemeenschap en is uitgesproken anti-racistisch.

De terugrit — de regen is intussen geweken — praten we over wat ons is opgevallen. In een paar zinnen kunnen vertellen waar je voor staat, en dat herkenbaar de leidraad laten zijn in al je politieke handelen. Waarom lukt ons dat zo weinig? Zou het ons ook lukken om uit te groeien tot een partij waarin veel meer niet-hooggeschoolden zich thuis voelen, met kieslijsten waar kassamedewerkers en fabrieksarbeiders op staan?

Natuurlijk zijn er de verschillen — de op de marxistische klassenleer gestoelde PVDA en de

door de Derde Weg en neoliberale Rutte-jaren getekende PvdA hebben ogenschijnlijk weinig gemeen. Toch voelt dat niet zo; de gedeelde socialistische wortels zijn sterk. En interessanter dan op de verschillen te focussen, is het om inspiratie te zoeken.

Arjan Reurink: Kun je ons vertellen over de vernieuwingsbeweging van de PVDA in België. Hoe zag die eruit?

Peter Mertens: ‘Wij komen uit dezelfde wieg als de SP in Nederland: uit de verbinding tussen de radicale studentenbeweging in de jaren zestig en de wilde stakingen begin jaren zeventig. In de grondslag was onze partij een studentenclub, die zich ten dienste van de werkende klasse inzette en mooie initiatieven opzette, zoals ‘Geneeskunde voor het volk’. Dat zijn gratis geneeskundepraktijken in verschillende arbeidersgemeenten.

‘We hebben vijftien federale parlamentsleden, daarvan zijn er zes arbeiders. We organiseren extra ondersteuning voor hen, omdat al het werk en alle taal geconcipieerd is voor intellectuelen’

In de jaren negentig is heel dat project vastgelopen. We hebben daarop een bevraging gedaan onder onze leden, kiezers en sympathisanten. Wat vinden jullie de drie tofste punten van de PVDA België, en de drie minst toffe punten? Dat was een harde spiegel. Als tofste punten werden ons engagement, inzet en eerlijkheid genoemd. De minst toffe punten waren het grote eigen gelijk — het belerende vingertje van de

‘Helder spreken zonder simplistisch te zijn is een heel grote uitdaging, maar je kunt mensen prima meenemen in een complex verhaal’

partij – een gebrek aan humor en sektarisme.

Toen wisten we dat we moesten veranderen. Zeker nadat we met de verkiezingen in 2003 nogmaals tegen de muur zijn gebotst. Het heeft ons vijf jaar gekost – tot 2008 – om een vernieuwingsbeweging op poten te zetten. Dat hebben we gedaan rond drie assen.

De eerste as is dat we een marxistische partij zijn en dat zullen we blijven. Dat was voor ons belangrijk omdat we in de jaren negentig ook wel een aantal partijen hadden gezien die zichzelf waren verloren. Denk aan de omarming van het neoliberalisme door de sociaal-democratie onder het codewoord Derde Weg.

We zijn dus een marxistische partij, een partij voor het socialisme. Dat is wat wij onze ruggengraat noemden. Zonder ruggengraat word je een lappenpop.

Maar tegelijk – en dat is voor ons enorm belangrijk – willen wij ook een soepele partij zijn. Een partij van de eenentwintigste eeuw. Die niet rigide is, niet dogmatisch. Die open is, die voor veranderingen is en ook soepel is in de omgang met andere partijen. Dat is de tweede as.

We willen niet alleen aan onze *mind* werken, maar ook aan onze *soul*. De ratio blijft enorm belangrijk, we zijn allemaal kinderen van de verlichting, maar het is niet het enige. De beleving van mensen, hoe ze iets aanvoelen, hoe ze betrokken worden bij een zaak – hun hart, het emotionele – hoort daar ook bij.

En in dat kader is ook de democratisering van de taal belangrijk. We hebben de cultuur

van een geschreven taal, die willen we behouden. Maar een heel groot deel van de werkende klasse is niet zo met geschreven taal bezig. Voor onze woordvoerders, de boegbeelden die we kiezen en opleiden, is het daarom enorm belangrijk hoe ze spreken. Ze raken mensen door de taal die ze gebruiken. Zo bereiken we een heel andere laag van de bevolking.

De derde as is dat we een partij zijn van de werkende klasse. We waren altijd wel al een partij voor de werkende klasse, maar we hebben echt een omslag gemaakt om *van* de werkende klasse te zijn. Ook in de leiding van de partij komen er nu steeds meer arbeiders en arbeidsters. Dat op zichzelf verandert de partij al omdat je andere manieren van vergaderen en andere manieren van spreken krijgt. De efficiëntie wordt enorm vergroot. Veel helderder, veel meer *down to earth*.

In de relatie tussen die drie assen komen onze principes eerst. Eerst de ruggengraat en dan de soepelheid, en niet andersom.’

Annemarieke Nierop: Kun je een voorbeeld geven hoe dat in de praktijk werkt?

Peter Mertens: ‘Neem nu het klimaatdebat. We bepalen eerst wat we ervan vinden. Dat is: we moeten naar een fossielvrije economie gaan. Dan pas komt de vraag hoe je de economie verandert en tegelijk iedereen aan boord houdt. Hoe verval je niet in klimaatelitisme? Door het feit dat we arbeiders ook in de leiding hebben, zijn die debatten meer in evenwicht. Dat helpt ons echt enorm. Dat belerende ‘Jij mag niet met die auto rijden’ en ‘Jij mag niet drie keer per week vlees eten’, daarvan heeft de werkende klasse iets van: “Ja gast alstublieft!”

Stap 1 is dus ons standpunt bepalen. Stap 2 is: hoe gaat iedereen mee? Als je dat omdraait, dan kom je bij populisme terecht. Heel de wereld beschouwt ons als populisten, maar we zijn geen populisten. We hebben een maatschappij-

Peter Mertens: 'Heel de wereld beschouwt ons als populisten, maar we zijn geen populisten. We hebben een maatschappijvisie, een marxistische visie. Populisme zou zijn: de kiezers naar de mond praten, los van uw visie.' Foto: Stefaan van Parys - PVDA.

visie, een marxistische visie. Populisme in onze ogen zou zijn: de kiezers naar de mond praten, los van uw visie.'

Reurink: Er zijn ook linkse denkers die juist pleiten voor een links populisme, die het expliciet onderscheiden van rechts-populisme. Is populisme een vies woord?

Mertens: 'Populisme in de zin van het volk naar de mond praten, daar ben ik echt heel hard tegen. Ik vind wel dat we mensen nodig hebben die helder kunnen praten en die agitatie kunnen voeren. Denk aan de woordvoerders van de vakbondsbeweging van vroeger. Wat men toen volksmenners noemde. Mensen die be-

'Je mag best moeilijke woorden gebruiken, maar leg ze even uit; dat is volksverheffing'

grijpbaar de dokwerkers van Rotterdam konden toespreken. Dat hebben we terug nodig. We hebben niet de zoveelste krijtpak met stropdas nodig, die dingen predikt waar niemand iets van snapt.

Helder spreken zonder simplistisch te zijn is een heel grote uitdaging. Maar je kunt mensen prima meenemen in een complex verhaal. Je mag best moeilijke woorden gebruiken, maar leg ze even uit. Dat is volksverheffing. Mensen zijn echt niet lomp. Ze worden lomp gehouden.

Als je in staat bent om bijvoorbeeld een pensioendebat – wat niet zo'n eenvoudig debat is – terug te brengen naar heldere taal, zonder simplistisch te zijn, dan maak je een onwaarschijnlijke sprong voorwaarts. De combinatie van helder zijn en toch genuanceerd zijn, dat is een heel leuke uitdaging. Maar ik denk dat het mogelijk is om beide te combineren. In het pensioendebat en ook in het klimaatdebat.

Je mag tegelijk best hard zijn in de taal die je gebruikt. In onze tussenkomsten willen we een zekere radicaliteit behouden. Dat doen we heel bewust. Op de eerstelijnscommunicatie durven wij te schofferen. Niet altijd, maar wel genoeg.'

Nierop: Kun je daar een voorbeeld van geven?

Mertens: 'In het parlement zeggen we bijvoorbeeld tegen de minister: "Voor u is het gemakkelijk met tienduizend euro per maand. Dan hebt u geen enkel begrip hoe dat voor een gepensioneerde is die met duizend vierhonderd euro moet rondkomen, dus misschien moet u een toontje lager zingen in het pensioendebat."

We zijn bewust zo hard omdat de laag van de bevolking die het kwaadst is op de maatschappij diezelfde radicaliteit uitdrukt. Die zijn het zo beu. Als wij daar ook als kleinburgers gaan communiceren, dan laten we alles over aan extreemrechts.

Ik weet dat sommigen dat niet leuk vinden. Het doorsnee middenklassegezin vindt dat ietwat overdreven van ons. Maar we leggen ook wel uit dat we die mensen mee moeten hebben. We moeten met die hardheid spreken over de sociale woningnood, over de pensioenen.

Dat wordt soms als populisme gezien, maar communicatie gaat altijd in lagen. Je hebt de eerste laag waar je – of dat nu visueel is, of oraal – zegt: "Het is niet normaal dat de miljonairs geen belasting betalen." Dan pas begin je te argumenteren. Je kunt als eerste laag ook zeggen: "We zijn dringend toe aan de hervorming van ons fiscaal stelsel." Niemand snapt u dan.'

Reurink: Je hebt weleens gezegd dat links de 'definitiemacht' moet heroveren. Wat bedoel je daarmee, en bij wie ligt die definitiemacht nu dan?

Mertens: 'Er woedt een continue ideeënstrijd in de samenleving. Ik geloof wat dat betreft in

Antonio Gramsci die zegt: politiek is een stellingenoorlog. Een langzame oorlog. Waarin je begrippen claimt, definieert en herdefinieert. Naar mijn mening moeten we ons daar als links veel bewuster van zijn. Mij valt namelijk op dat er de afgelopen veertig jaar, in het offensief van het neoliberalisme, heel veel begrippen zijn geclaimd en geherdefinieerd door rechts.

Daarbij kun je natuurlijk niet altijd op alle fronten tegelijk vechten. Maar bepaalde begrippen moeten we echt herclaimen, zoals het begrip solidariteit, of werkende klasse.’

Reurink: De klassiek marxistische klassentegenstelling tussen kapitaal en arbeid staat in jullie politiek centraal. Maar is dit nog een accurate weergave van hoe onze maatschappij werkt? Als ik zelf met mensen in mijn omgeving over politiek praat, maken zij zich niet zozeer boos over een klasse van het grootkapitaal die de maatschappij verziekt. Zij ergeren zich eerder aan de groep bovenaan de middenklasse, die het op veel plekken voor het zeggen heeft en het allemaal verdomd goed voor zichzelf geregeld heeft.

Mertens: ‘In onze visie is de economische tegenstelling de belangrijkste. Het hart van ons economisch stelsel is nog altijd die maakindustrie. Degenen die werken in de maakindustrie, in de toeleveringsindustrie of het transport vormen de economische ruggengraat. Dat is nog steeds een heel groot deel van de bevolking in ons land.

De mensen bij Audi Vorst bijvoorbeeld, kregen vanuit Duitsland onlangs te horen dat ze geen nieuw model van Audi krijgen. Heel die fabriek is vernieuwd, met een compleet nieuwe band. Iedereen is hoogtechnologisch opgeleid. Drieduizend mensen worden nu weggedaan met één pennentrek. Die mensen en die families die weten heel goed wat de tegenstelling arbeid-kapitaal is.

Ook als het gaat over Amazon, weten de meeste mensen het heel goed. En hier in Antwerpen heb je honderdveertigduizend werknemers in het groot havengebied. Met BSAF, met Bayer, de containerreuzen van Maersk. Die honderdveertigduizend weten zeker wel dat het grote geld bepalend is. Zeker in die periode van graaiflatie van de afgelopen jaren, waar een aantal van die grote concerns overwinsten boekten.

Als je die economische tegenstelling tussen arbeid en kapitaal niet als basis van je economische analyse maakt en je vertrekt vanuit het meer anekdotische, vanuit een andere belevingswereld – wat een reële belevingswereld is – dan mis je de grote picture.

Het probleem is dat als je van daaruit vertrekt, de tegenstelling in de eerste plaats gelegd wordt tussen mensen met een migratieachtergrond of drie generaties Nederlander of Belg. Of vrouw-man. Of jong-oud. Hoe meer je de economische analyse weglaat, hoe sneller identitaire debatten komen binnenwandelen. Voor je het weet begint iedereen heel hard tegen iedereen te roepen en niemand is akkoord met elkaar.

**‘Wij willen met onze taal
verbinding creëren tussen
iedereen die zijn arbeid
verkoopt; iedereen die dagelijks
opstaat om te gaan werken
voor zijn boterham’**

Ik zeg niet dat die tegenstellingen er niet zijn. Natuurlijk ervaren mensen tegenstellingen, omdat ze uit de Bijlmer komen, of vrouw zijn en ga zo maar door. Dat zijn allemaal realiteiten. Maar dat zijn realiteiten die je moet oplossen binnen de eenheid van een brede

werkende klasse. Niet alleen wat betreft economische belangen, maar ook met taal moeten we proberen deze mensen aan elkaar te binden.'

Nierop: Hoe doen jullie dat, dat verbinden via taal?

Mertens: 'Ik geloof dat je woorden terug op de agenda kunt zetten met een bepaalde strategie. En ik geloof dat dat nodig is. Nieuwrechts heeft veertig jaar lang — tussen 1950 en 1990 — woorden vanuit extreemrechts proberen opnieuw op de kaart te zetten. De term 'identitaire debatten' is daar een voorbeeld van. Wij — de brede linkerszijde in Europa — stonden erbij en keken ernaar.

'We hebben het woord klasse terug op de agenda gezet'

Wij willen met onze taal verbinding creëren tussen een hele grote groep mensen, tussen iedereen die zijn arbeid verkoopt; iedereen die dagelijks opstaat om te gaan werken voor zijn boterham. Vijf jaar geleden hebben we vastgesteld dat in België het woord klasse was verdwenen. We hebben dat begrip toen terug op de agenda gezet.

In het begin dacht iedereen: daar zijn ze weer met hun negentiende-eeuwse vlaggetjes. Maar nu vijf jaar laten spreken ook Vooruit (de Vlaamse sociaal-democraten) en de Parti Socialiste (de Waalse sociaal-democraten) over de werkende klasse. Journalisten die ons vijf jaar geleden met hoongelach beschreven, spreken nu over de werkende klasse.'

Reurink: Een term die jullie ook veel gebruiken, naast klasse, is solidariteit. Wanneer we in Nederland over solidariteit spreken, is vaak de eerste reactie dat het een stoffig, paternalistisch begrip is. Hoe hebben jullie dit nieuw leven ingeblazen?

Mertens: 'Wat betreft solidariteit was een belangrijk vertrekpunt om niet te vervallen in de idee van medeleven, in katholiek paternalisme. Solidariteit is geen aalmoes. We nemen de sociale zekerheid daarbij als basis. De meeste mensen zijn er voor dat ze een goed pensioen krijgen, dat als ze een arbeidsongeval hebben ze niet zoals in de middeleeuwen in de vergeetput terechtkomen, afhankelijk van de aalmoezen van de rijken. De meesten willen een collectief stelsel met zekerheden waar je recht op hebt. Het is jouw recht, want het is jouw kas. Je hebt je hele leven eraan bijgedragen en dus is het geen aalmoes. Je hoeft er niet dankbaar voor te zijn, je hebt er verdorie zelf aan bijgedragen. Dat is onderlinge solidariteit.

Die economische solidariteit was voor ons deel één. Een tweede deel in het woord solidariteit vullen we praktisch in. Neem de gigantische overstromingen twee jaar geleden in Verviers, in het Duitstalig deel van België. Honderdduizend mensen werden getroffen, er vielen 39 doden. En de staat kwam niet. Het leger was ergens op een of andere buitenlandse missie. De civiele bescherming was afgebouwd wegens besparingen. Toen hebben wij solidariteitsteams opgericht.

Zes maanden lang zijn drieduizend mensen uit Vlaanderen gaan werken in Wallonië. Doeners, niet het vergadertype, maar mensen die zeggen: ik pak mijn auto en een schop en ik pak boterhammekes mee en ga helpen, prut scheppen uit die kelders van al die mensen. Zo proberen we ook solidariteit op te bouwen, door mensen letterlijk met elkaar in contact te brengen.'

Reurink: In een podcast die we beluisterden, zeg je dat jullie het expliciet als jullie taak zien mensen te sensibiliseren, bewust te maken, te vormen én te mobiliseren? Wat bedoel je daarmee?

Mertens: 'Ik kom heel veel mensen tegen die zich klein en breekbaar voelen in deze maatschappij, ook al zijn dat misschien keigrote gasten met veel tattoos. Die zich onmachtig voelen om iets te doen, omdat ze niet begrijpen wat er rond ze gebeurt. Er is zo'n gigantische fragmentatie van informatie.

'Denkkaders geven en analysekaders bieden aan mensen is ongelooflijk emancipatorisch. Vroeger heette dat volksverheffing'

Mensen hebben nood aan een denkkader en analysekader. Anders raken ze verloren tussen de brokjes informatie die ze via de televisie krijgen en het gigantische spervuur van brokjes informatie die via sociale media op hen afkomt.

Terug opnieuw denkkaders geven en analysekaders bieden aan mensen is ongelooflijk emancipatorisch. Vroeger heette dat volksverheffing en leerden we mensen letterlijk lezen en schrijven. Uiteraard, dat was 1885. Nu zijn wij in 2024. Nu zijn veel mensen letterlijk geletterd, maar niet emancipatorisch geletterd.

Toen was er een schaarste aan toegang tot informatie. Nu is er een gigantische eclectische overvloed van informatie, die eigenlijk net hetzelfde probleem creëert. De ondersneeuwing van alle mogelijke denkkaders. Daarom denk ik dat we dat terug nodig hebben.'

Nierop: Hoe doen jullie dat?

Mertens: 'We organiseren lezingen, bijvoorbeeld op ons jaarlijkse festival ManiFiesta. Over sport en ontspanning, over seksualiteit en de rechten van de vrouw, de situatie van de BRICS — de opkomende landen in het Zuiden en veel meer. En daarmee

trekken we niet alleen mensen van de academie. Daar zit dan bijvoorbeeld ook een postvrouw die vraagt: "Dat wat je daar zegt over Argentinië, hoe bedoel je dat?" Dat is emancipatie.

Daarnaast geven we ook gewoon scholing, zoals vakbonden scholing geven. Waarin we onze visie uitleggen, over landbouw en voedselveiligheid bijvoorbeeld.

Nierop: Hoe zorgen jullie dat deze mensen ook echt op de kieslijsten komen? En dat ze het politieke werk volhouden?

Mertens: 'We hebben nu vijftien federale parlementsleden, daarvan zijn er zes arbeiders en arbeidsters. We organiseren extra ondersteuning voor hen, omdat al het werk en alle taal geconcentreerd is voor intellectuelen.

De meeste arbeiders en arbeidsters zijn super intelligente mensen. Die hebben de universaliteit van het leven. Neem Robin Tonnaau. Hij werkte bij Volvo en is nu volksvertegenwoordiger, maar hiervoor was hij parlementair medewerker. Hij heeft zich dus kunnen inwerken. Dat is een manier waarop je dat kunt doen.

Maar het klopt: het is een vijandige omgeving voor hen. In de partij hebben we het ook over klassenmechanismen. Nadia Moscufo — ze werkte bij Aldi aan de kassa en is nu een fantastisch volksvertegenwoordigster — vertelt dan heel haar levensverhaal. Vanaf de lagere school werd haar gezegd: ja gade gij maar werken, want gij bent lomp en bla bla. Terwijl dat helemaal niet zo is. Heel haar leven is geënt als arbeidster. Dat klassenmechanisme is gewoon heel zwaarwegend, die vernederingen, je altijd afzijdig te houden van grote debatten.

Ook binnen onze partij. Als je tien mensen rond een tafel zet, vijf arbeiders, vijf intellectuelen, dan zijn degenen die direct beginnen te spreken de intellectuelen. Dat zijn allemaal mechanismes. Daar hebben we het ook over:

wat doen wij zelf verkeerd in onze taal, in onze manier van praten?

Zoals we ook het debat hebben — op een ander vlak — rond man/vrouw-verhoudingen. Heel veel van dezelfde mechanismes komen daarbij terug. Dat bespreken we expliciet in de partij. Dat is soms hard, maar dat is wel nodig. Je voelt gewoon het zelfvertrouwen van die mensen groeien. Dat is fantastisch. Maar het was een heel proces. Je moet echt iets doorbreken.'

Reurink: Is dat dan toch niet een beetje die gelaagdheid van die klassenstrijd? Dat er in onze samenleving vandaag de dag een bovenlaag van die middenklasse is — die intellectuelen — die gewoon echt op de plekken zitten waar de beslissingen worden gemaakt en die zullen hun plekje moeten gaan afstaan als we daadwerkelijk willen dat die werkende klasse emancipeert.

Mertens: 'Iedereen die een opleiding heeft gekregen en de kans heeft gehad via de collectiviteit van de maatschappij een opleiding te krijgen, zal ook een beetje ten dienste moeten staan aan de emancipatie van iedereen. Niet alleen maar ter emancipatie van uw eigen bankrekening.

Maar realiseer je dat de knowhow die bij de werkenden bij Audi zit, gigantisch is. De knowhow die bij de petrochemie zit, bij die arbeiders, dat is duizend keer groter dan bij intellectuelen. Er zit ook heel veel wijsheid in sectoren, bij het volk, die je moet kunnen betrekken bij bijvoorbeeld de opgave voor verduurzaming.

'Als je tien mensen rond een tafel zet, vijf arbeiders, vijf intellectuelen, dan zijn degenen die direct beginnen te spreken de intellectuelen'

Je moet vertrekken vanuit die empowerment. Ook dit is geen aalmoes-ding, arbeiders op onze kieslijst zetten. Dit maakt echt iedereen sterker. We doen dat niet omdat we denken: oh die mensen moeten ook een plekje krijgen.'

Reurink: Hoe is jullie mediastrategie?

Mertens: 'Vroeger koppelden we heel veel informatie aan onze pagina's op pvda.be: de PVDA vertelt dit en vertelt dat. Dat werkt niet. Sociale media werken via mensen. Via verschillende profielen kun je ook verschillende doelgroepen bereiken. Jos D'Haese is heel populair onder jongeren. Raoul Hedebouw is heel populair onder de werkende klasse die meer van bam-bam is. Ikzelf heb een iets rustiger imago naar een andere laag van de bevolking. Dat is complementair en dat kun je opbouwen.

Over onze boodschappen en aan wie we die hangen beslissen we collectief. We nemen heel veel tijd om dat debat te voeren. Welke boodschap hangen we aan welke persoon op? Vanaf dat we dat in een concurrerend systeem gaan doen, en onderling gaan concurreren wie het rapst is in de media, zijn we terug naar af. Het is een super moeilijk evenwicht voor al die woordvoerders, het is niet altijd leuk. In sommige kiescampagnes gaan sommige mensen niet aan bod komen. Het zal zo zijn. Maar we gaan er wel samen voor.'

Reurink: Ik kan me voorstellen dat het belangrijk is om een eenduidig verhaal naar buiten te brengen. Maar hoe verhoudt zich dat tot de bredere partijdemocratie? In hoeverre kunnen leden invloed daarop uitoefenen?

Mertens: 'Wij hebben een vrij strakke leiding qua communicatie. Ik zie niet in hoe je dat anders zou kunnen doen. Wel hebben we basisgroepen in de wijken en in een aantal bedrijven en fabrieken die maandelijks samenkomen. Er komt

ongelooflijk veel feedback vanuit die basisgroepen over alles wat wij doen. En rond moeilijke dossiers betrekken we die basisgroepen altijd direct.

Neem de illegale inval van Rusland in Oekraïne — een complex iets. Het is logisch dat wij als partij hierover vrij snel een standpunt innemen. Maar binnen twee weken proberen we de meeste basisgroepen samen te doen komen. Of we organiseren gemeenschappelijke vergaderingen per stad. Na 7 oktober 2023 net hetzelfde. Uiteraard nemen wij vrij direct een standpunt in, maar daarna hebben we wel een debat. Over de Israël-Palestina kwestie hebben we een maand lang heel harde wisselwerking gehad met de basisgroepen.'

Van loon-prijsspiraal naar **graaiflatie**

Tegenover het frame van de loon-prijsspiraal, waarbij werknemers impliciet de schuld kregen van de sterk stijgende prijzen, zette de FNV de afgelopen jaren het verhaal van graaiflatie, waarbij de schuld van stijgende prijzen juist bij bedrijven werd gelegd. Het graaiflatie-frame werd een succes, vooral doordat er een gedegen economische onderbouwing aan ten grondslag lag.

VERA VRIJMOETH & HENDRIK NOTEN

Beiden werkzaam als onderzoeker voor de FNV

Het is een gek tafereel: een vakbondsbestuurder die in een grijzig zaaltje wanhopig aan zijn achterban probeert uit te leggen waarom zij veel te weinig eisen in de onderhandeling met hun werkgever. Veel vaker is de situatie andersom. Na lang en hard onderhandelen kijken de leden eens kritisch naar het resultaat, kijken terug naar hun onderhandelaar, werpen weer een blik op het resultaat, en delen mee dat er wel een procentje loonsverhoging bij kan, wat hen betreft.

Maar in het najaar van 2022 is alles anders.

Nederland heeft dan al een jaar lang te maken met historische inflatie. De geldontwaarding klimt naar zo'n 14%. En alhoewel percentages abstract kunnen zijn geldt dat niet voor de gevolgen: mensen leveren bij een dergelijke inflatie zo'n anderhalf maandsalaris aan koopkracht in. Alsof de teller half november op nul staat en je het maar moet zien te redden.

De gevolgen blijven dan ook niet uit. Dat voorjaar geeft 42% van de vakbondsleden aan bang te zijn voor schulden. Drie op de tien zegt geld tekort te komen aan het eind van de maand.¹

En toch. Ondanks dalende inkomens en groeiende wanhoop, zijn de vakbondsleden in dat zaaltje terughoudend. Dat heeft alles te maken met een beeld.

Wat staat er op het spel

Laten we beginnen bij het begin: inflatie. Stijgende prijzen (of eigenlijk het minder waard worden van geld) zijn in principe een verdeelvraagstuk. Door inflatie worden we als land minder rijk. We kunnen immers minder kopen van hetzelfde geld. Dat wil niet zeggen dat de gevolgen voor iedereen gelijk zijn. Binnen dat grote blok van achttien miljoen mensen kan de pijn op velerlei manieren worden verdeeld. Hoe we als land omgaan met inflatie is daarmee ten diepste een politiek vraagstuk.

Zeker in tijden van hoge inflatie staan cao-onderhandelingen in het licht van deze verdeelvraag. De inzet van vakbonden is een volledige compensatie voor de prijsstijgingen in de vorm van evenredig stijgende lonen. Maar in een situatie waarin 'we met elkaar een beetje armer worden' betekent dit dat ondernemingen zullen moeten inleveren in de vorm van dalende (reële) winsten. In de verdeling van de economische pijn komt het merendeel in dat geval bij werkgevers terecht, bij de bedrijfseigenaren. Hun winst en dividenduitkeringen worden relatief minder waard terwijl de koopkracht van werkenden op peil blijft.

Het kan natuurlijk ook andersom. Wanneer de lonen achterblijven bij de stijgende prijzen komt het grootste deel van de economische pijn bij werknemers te liggen. Ondernemingen en hun eigenaren trekken dan aan het langste eind.

Hoge inflatie verhoogt dus de spanning op de belangen aan de cao-tafel: in tijden van groei en lage inflatie verdelen we de extra welvaart, in tijden van snelle prijsstijgingen verdelen we de pijn. En die verdeling van de pijn is niet leuk. Praten over zoet is nu eenmaal altijd makkelijker dan praten over zuur. En daar komt het belang van beelden om de hoek kijken: de economische duiding, wat er aan de hand is, heeft enorme invloed op wat er aan die cao-tafel maar ook voor bedrijfseigenaren als 'haalbaar' en 'realistisch' wordt gezien. In het verdedigen van die belangen blijkt, in tijden van veel pijn, veel geoorloofd.

De loon-prijsspiraal

In het najaar van 2021 beginnen de prijzen voorzichtig te stijgen. Maar wanneer Vladimir Poetin in februari van 2022 een oorlog in Oekraïne ontketent gaat het hard. De prijzen stijgen sneller door. In april laat Mark Rutte weten niet ieder-

een te kunnen compenseren. Een maand of wat later vermeldt het CPB dat zonder extra beleid 1,2 miljoen huishoudens in de financiële problemen gaan komen.

Loonstijgingen zijn een voor de hand liggende oplossing. Wellicht niet geheel verrassend zijn werkgevers dan al maandenlang zui-

De economische duiding in de media heeft enorme invloed op wat er aan de cao-tafels maar ook door bedrijfseigenaren als ‘haalbaar’ en ‘realistisch’ wordt gezien

nig. In december '21, wanneer de oorlog nog onvoorstelbaar lijkt maar de prijzen al stijgen, reageren ze afhoudend op groeiende looneisen en dat zetten ze door in de maanden die volgen.

Ondertussen komt er via de media een economische theorie bovendrijven die sinds de jaren zeventig onder een laagje stof had liggen te wachten: de loon-prijsspiraal. In de media laat werkgeversvoorman Raymond Puts weten dat enige loonstijgingen natuurlijk wenselijk zijn, maar dat het gevaar van een loon-prijsspiraal op de loer ligt. Het is het startschot van een waterval aan waarschuwingen voor de loon-prijsspiraal.

Het idee van een loon-prijsspiraal is dat stijgende prijzen leiden tot stijgende lonen, wat weer leidt tot stijgende prijzen, wat weer leidt tot stijgende lonen, enzovoorts. Lonen en prijzen stuwten elkaar in een haasje-overeffect steeds verder op tot de economie helemaal vastloopt. Het beeld is dreigend en niet zo moeilijk voor te stellen. Wie heeft er nu zin om in een draaikolk van stijgende prijzen terecht te ko-

men? Het gekke is alleen: de meeste mensen hebben nooit een loon-prijsspiraal in het echt meegemaakt.

Interessant aan sommige van de waarschuwingen is dat ze subtiel zijn, maar wel het beeld (of het frame) van een aanwezig risico onderstrepen. Zo benadrukt Matthijs Bouman in april 2022 dat we niet terug zijn in de 'seventies'.² Hij stelt dat het gevaar voor een loon-prijsspiraal nu kleiner is. Wel noemt zijn column twee keer het woord loon-prijsspiraal.

De Nederlandsche Bank publiceert later in het jaar een analyse met een soortgelijke conclusie: er is nu geen sprake van een loon-prijsspiraal.³ Tegelijk waarschuwen de auteurs dat 'moet worden voorkomen dat het risico daarop wordt aangewakkerd'. Dit soort publicaties legitimeren het waarschuwen voor het risico van een loon-prijsspiraal, ook al zijn de factoren die een loon-prijsspiraal tot een significant risico zouden kunnen maken non-existent.

De lonen stijgen namelijk niet. Er is geen loon-prijsspiraal. Het enige wat op dat moment *wel* plaatsvindt is een scherpe koopkrachtdaling en toenemende zorgen bij honderdduizenden gezinnen. Toch is de potentiële dreiging van een theoretisch verschijnsel belangrijk genoeg om niet-onderbouwd herhaald te worden. Zo waarschuwt Puts in november '22 bij BNR-nieuwsradio dat de looneis van de FNV de kans op een loon-prijsspiraal vergroot.⁴ Ook zouden hogere lonen kunnen leiden tot een aanhoudend hogere inflatie.⁵

Dit soort waarschuwingen zijn niet zonder gevolgen voor hoe werkenden de inflatie ervaren. Het frame van de loon-prijsspiraal kent namelijk een vileine ondertoon. Terwijl lonen minder waard worden en inkomenszorgen stijgen, legt de loon-prijsspiraal de verantwoordelijkheid daarvoor bij werknemers zelf. Natuurlijk worden we door inflatie allemaal wat armer, zo

klinkt het, maar als jullie te veel vragen worden de problemen alleen maar erger. Sterker nog, in plaats van een beetje koopkrachtdaling riskeren we dan een regelrechte crisis. Dat wil toch niemand?

Dat beeld nestelt zich in de hoofden en harten van mensen. Durven we de stabiliteit van de economie te riskeren? Of moeten we toch maar gewoon de pijn nemen en hopen dat het snel overgaat? Dat is wat we in dat zaaltje met vakbondsleden terugzien.

Waarom kwam dit beeld zo snel tot stand?

Een belangrijke vraag is hoe het kan dat een niet-onderbouwd beeld zo snel onderdeel werd van het maatschappelijk gesprek. Daar zijn geen waterdichte verklaringen voor te vinden. Maar we kunnen wel een aantal van onze observaties delen.

Ten eerste zijn oude vormen en gedachten altijd makkelijker voor te stellen dan het nieuwe. Weinig economen of journalisten hadden eerder zelf een periode van hoge inflatie meegemaakt. Daarom is het verleidelijk te zoeken naar historische vergelijkingen. Dan kom je in Nederland al gauw in de jaren zeventig uit.

Bovendien is de loon-prijsspiraal een krachtig frame omdat het beeldend is: wie heeft er nooit haasje-over gespeeld als kind? In discussies over een situatie die niemand van ons echt begrijpt is het voor media aantrekkelijk frames te gebruiken die niet zo ingewikkeld zijn. Zeker wanneer het economische onderwerpen betreft zijn journalisten al snel bang om lezers en kijkers weg te jagen met 'moeilijke' verklaringen. Antwoorden moeten *short and snappy* zijn en de loon-prijsspiraal helpt daarbij.

Tot slot ging veel van de discussie, geleid door een beperkt legertje media-economen, over de vraag óf er een loon-prijsspiraal plaatsvond en hoe groot het risico was dat die plaats

ging vinden. Voor de betrokken dames en heren was dat wellicht een interessante intellectuele exercitie. Maar dat deze economen veelal terugvielen op oude kennis uit de jaren zeventig, in plaats van dat ze naar nieuwe verklaringen zochten, versterkte het beeld (of frame) dat de loon-prijsspiraal iets was om rekening te houden. Het ontbrak daarbij aan een even helder tegengeluid.

Het tegenoffensief

In 2022, werkten wij als onderzoekers in een team bij de FNV dat probeerde de feiten op tafel te krijgen. Al lezend en analyserend probeerden we te begrijpen wat er aan de hand was. Wat veroorzaakte de inflatie? De energieschok? Stijgende winsten? Of de lonen?

Het frame van de loon-prijsspiraal kent een vileine ondertoon: het legt de verantwoordelijkheid voor het minder waard worden van de lonen bij werknemers zelf

Ons viel in die periode op dat de winsten onverminderd hoog waren.⁶ Ook volgden we het debat in de Verenigde Staten, waar econome Isabella Weber wees op de rol van stijgende of gelijkblijvende winstmarges in het opdrijven van inflatie. In een inmiddels bekend paper met Evan Wasner liet ze zien dat bedrijven het moment van de aanbodschock gebruikten om impliciet gecoördineerd met andere bedrijven de prijzen te verhogen.⁷ Nadat de aanbodschock voorbij was en hun inkoopkosten op termijn weer daalden, bleef het prijspeil op hetzelfde (hoge) niveau en steeg hun winstmarge.

Terwijl in het buitenland, het debat over de rol van winsten in inflatie al volop gevoerd werd — Isabella Weber publiceerde haar eerste opiniestuk in de Guardian⁸ in december 2021 — was dit in Nederland in 2022 nog amper op gang gekomen. Dat inflatie een verdelingsvraagstuk is hadden we daarentegen snel door. In de zomer van 2022 schreven we een ESB artikel waarin we stelden dat de inflatie een herverdeling van arbeid naar kapitaal tot stand bracht.⁹ We lieten zien dat de reële lonen daalden, en dat winsten al in 2021 een bijdrage leverden aan de binnenlandse inflatie. Ook brachten we via vragenlijsten in kaart hoe vakbondsleden er financieel voorstonden¹⁰ en lieten we zien dat bedrijven genoteerd aan de Nederlandse beurs in 2021 forse winstgroei hadden geboekt.¹¹

Ondertussen wezen economen vooral naar de stijging van de energieprijzen. Klaas Knot wees in het najaar van 2022 bij Buitenhof bijvoorbeeld op de afgeknepen energielevering als primaire oorzaak voor de inflatieschok.¹² Weinig Nederlandse economen hadden scherp dat bedrijven mogelijk gebruikmaakten van het moment van de schok om hun winst te vergroten, of in ieder geval gelijk te houden. Wat in de Verenigde Staten gemunt werd als greedflation oftewel ‘graaiinflatie’.

In het voorjaar van 2023 kozen we ervoor om ook in Nederland de discussie open te breken. Er was op dat moment nog weinig data beschikbaar over het jaar 2022, maar wij konden op basis van de jaarverslagen van de 49 bedrijven genoteerd aan de Nederlandse beurs een indruk krijgen van de loon- en winstontwikkeling van de tussenliggende jaren.

Omdat we zagen dat de winst sinds 2019 sneller was gestegen (met 36%) dan de omzet (22%), en omdat de nettowinst als percentage van de omzet steeg van 7,5 naar 8,5 cent per euro omzet, wierpen we de vraag op of er misschien

ook in Nederland sprake was van graaiinflatie. We konden ons sterke vermoeden nog niet hard maken en schreven we dat ook op. We konden namelijk niet bewijzen dat de Nederlandse inflatie hoog was dóór de hoge winsten. Maar andersom wisten we het inmiddels wel: dankzij de inflatie boekten ondernemingen recordwinsten. Dus hoezo zouden onze looneisen het probleem zijn?

Dankzij de inflatie boekten ondernemingen recordwinsten, dus hoezo zouden de looneisen dan het probleem zijn?

We haalden verschillende voorpagina's, het RTL-nieuws en er werden stukken geschreven in het AD, Trouw, de Volkskrant, NRC en de Groene. Toen ook de Rabobank een stuk publiceerde, met de vraag ‘Is in Nederland sprake van graaiinflatie?’ barstte de discussie echt los.

Op 7 mei, drie dagen na de Rabobank-publicatie en een paar weken na de publicatie van ons onderzoek, vroeg Twan Huys bij Buitenhof aan Klaas Knot naar graaiinflatie. Knot vond het ‘ietsje onaangenaam’ dat inflatie met de term ‘in de verwijtende sfeer’ terecht kwam. Inflatie was een macro-economische onevenwichtigheid en in 2022 was volgens Knot sprake van een constellatie van factoren die uniek gunstig was voor het bedrijfsleven. Dat zou in 2023 en 2024 keren.

Tegelijk waarschuwde Knot in hetzelfde interview voor de loon-prijsspiraal. Want als de lonen zouden stijgen boven de 6-7%, de grens van een verantwoorde loonstijging volgens de DNB, dan zouden werkgevers geen andere keuze hebben dan opnieuw de prijzen te verhogen. Hij had er ook voor kunnen kiezen om in dat interview bedrijven op te roepen hun prijzen te matigen.

De term 'graaiflatie' riep ook bij anderen weerstand op. Minister van Financiën Sigrid Kaag noemde het 'een frame dat je niet zomaar kan gebruiken' dat 'onrecht doet aan bedrijven die wel de lonen verhogen' of 'mkb'ers die juist niet alles doorrekenen aan de consument'.¹³ Minister Adriense vond het woord 'polariserend' en vond dat je moet oppassen met 'dit soort woorden voor je de geobjectiveerde uitkomsten hebt'.

In de woorden van premier Rutte was de onderbouwing nog 'heel dun'.¹⁴ Feitelijk klopt het dat er in mei 2023 nog niet veel bewijs lag, maar toch: voor de loon-prijsspiraal bestaat tot op heden geen énkél bewijs en daar ging het al twee jaar ongeneemd over. Toch vonden ministers het niet nodig om dat zo nadrukkelijk publiekelijk te vermelden. Dat is belangrijk om op te merken.

Graaiflatie is een beeldend frame: je kunt visueel een voorstelling maken van hoe het eruit zou zien als een ceo geld bij elkaar graait

Als frame was graaiflatie vrij succesvol. Er kwamen variaties op zoals krimpflatie (het krimpen van voedselverpakkingen, om de marge te vergroten). En ook politieke partijen begonnen de term te gebruiken. Eind 2024 werd graaiflatie vervolgens in Nederland en België verkozen tot woord van het jaar.

Ondertussen groeide ook het bewijs dat er zoiets als winst- of graaiflatie plaatsvond. Zo liet het CPB zien dat winstmarges een bijdrage leverden aan de inflatie.¹⁵ En ook later onderzoek, van begin 2024, laat zien dat er zelfs een verband is tussen bedrijven met marktmacht en de brutowinstmarges.¹⁶

Toch bleef een groot politiek debat over graaiflatie uit en trof de politiek nauwelijks maatregelen om herhaling te voorkomen, terwijl de beleidsideeën daarvoor wel bekend en onderzocht waren.

Lessen

Terugkijkend zijn er een aantal lessen te trekken. De belangrijkste les is dat 'het frame' graaiflatie succesvol was als idee, niet omdat het zo goed 'bekte' of omdat het tot de verbeelding sprak, maar vooral omdat er grondig en degelijk onderzoek aan ten grondslag lag. Die inhoudelijke analyse en onderbouwing waren cruciaal.

De politiek en een groot aantal media-economen spraken met plezier over de loon-prijsspiraal maar vonden het gebruik van 'graaieren' maar polariserend. We moesten dus met bewijs komen dat simpelweg niet langer te negeren viel. Dit was uitdagend omdat vooral in het begin er nog weinig betrouwbare data was. We wisten bovendien dat wij als belangenorganisatie aan hogere standaarden gehouden zouden worden. Dit vereiste extra voorzichtigheid en feitelijkheid in hoe we over dat onderzoek communiceerden.

Daarnaast kan je het succes van je punt of 'frame' afmeten aan het feit of anderen, die het misschien in eerste instantie niet met je eens zijn, zich ertoe moeten verhouden. Graaiflatie werd als woord en analyse pas echt groot toen ook de economen van de Rabobank zich in de discussie mengden. Ook het feit dat het kabinet en specifieke bewindslieden werden gevraagd hoe ze keken naar graaiflatie, laat zien dat de term hielp om het debat over wat er economisch gebeurde aan te jagen. Dat zij verbolgen zijn over het frame helpt juist om het groter te maken.

Ook werkte graaiflatie als frame goed omdat het een nieuwe interpretatie van de economi-

sche situatie bood. De structurele factoren die winst- of graaiflatie mogelijk maakten zoals marktmacht waren niet nieuw, maar hoe bedrijven die marktmacht inzetten in de context van stijgende prijzen waren dat wel.

Graaiflatie appelleert daarnaast aan een gevoel van onrechtvaardigheid en moraliteit. In een crisis kiest een groepje in de samenleving, die het al behoorlijk goed heeft, ervoor om extra te profiteren van de crisis, in plaats van samen de pijn te dragen (zoals aangekondigd in zinnen als ‘we worden allemaal een beetje armer’).

Toen ook de Rabobank een stuk publiceerde, met de vraag ‘Is in Nederland sprake van graaiflatie?’ barstte de discussie echt los

Ten slotte is graaiflatie beeldend. Je kunt visueel een voorstelling maken van hoe het eruit zou zien als een ceo geld bij elkaar graait. In onze eigen onderzoeken probeerden we dan ook om gebruik te maken van grafieken die in één beeld vatten wat er gaande is. Zoals een grafiek die laat zien dat de winst sneller stijgt dan de omzet.

Conclusie

Terug naar het vakbondszaaltje, een jaar later. De economische analyse dat bedrijven het moment van hoge prijzen aangrijpen om hun winstmarges te vergroten komt aan. In 2023 zijn er 52 stakingen, het hoogste aantal in vijftig jaar.¹⁷ Dankzij het frame van graaiflatie, begrijpen werkenden dat hun werkgever hogere lonen kan betalen.

Ook doorzien vakbondsleden door graaiflatie dat hogere lonen niet per definitie leiden tot

hogere prijzen (zoals ze misschien eerst dachten), maar dat bedrijven een keuze hebben of ze de prijzen verhogen of niet. Dat verandert hun handelingsperspectief, geeft ze een aanleiding en richting om in actie te komen en hun eigen positie te verbeteren. Niet alleen omdat graaiflatie een pakkend woord is, maar vooral omdat het beeldend weet te vatten wat er onderbouwd en feitelijk gebeurde toen de prijzen begonnen te stijgen.

Noten

- 1 Vrijmoeth, V., De Vos, T., Koopmans, J. (2022). Hoge prijzen, grote zorgen. FNV.
- 2 Matthijs Bouman (9 april 2022). Inflatie weer extreem hoog, maar we zijn nog niet terug in de seventies.
- 3 DNB (2022). Wisselwerking lonen en prijzen: een negatieve spiraal?
- 4 BNR Nieuwsradio (8 november 2022). 'Looneis FNV vergroot kan op loon-prijsspiraal'.
- 5 BNR Nieuwsradio (14 december 2022). 'Hogere lonen kunnen leiden tot een aanhoudende hoge inflatie'.
- 6 De Vos, Tijmen en Vrijmoeth, Vera (2022). Hoge prijzen, veel dividend. Analyse van de financiële resultaten van Nederlandse ondernemingen in de periode 2019-2021. FNV.
- 7 Wasner, Evan en Weber, Isabella M. (2023). Sellers' Inflation, Profits and Conflict: Why can Large Firms Hike Prices in an Emergency?
- 8 Isabella Weber (2021). Could strategic price controls help fight inflation? *The Guardian*, 29 december 2021.
- 9 Noten, Hendrik, De Vos, Tijmen, Vrijmoeth, Vera en Koopmans, Jacob-Jan (2022). Inflatie herverdeelt van arbeid naar kapitaal. *ESB*, 31 augustus 2022.
- 10 Vrijmoeth, V., De Vos, T., Koopmans, J. (2022). Hoge prijzen, grote zorgen. FNV; FNV (2022) Hogere prijzen, grotere zorgen.
- 11 De Vos, Tijmen en Vrijmoeth, Vera (2022). Hoge prijzen, veel dividend. Analyse van de financiële resultaten van Nederlandse ondernemingen in de periode 2019-2021. FNV.
- 12 Buitenhof, 30 oktober 2022.
- 13 Nu.nl (8 juni 2023). Kaag: 'Graaiflatie een frame dat je niet zomaar kunt gebruiken'.
- 14 Telegraaf. Kabinet worstelt met graaiflatie: bij uitwassen ingrijpen'.
- 15 CPB (24 oktober 2023). Uitsplitsing van de inflatie in Nederland. Meerdere factoren van invloed op gestegen inflatie.
- 16 Kingma, Anne en Wersch, Bram van (2024). Tijdens de energiecrisis heeft marktmacht de winstmarges verhoogd. *ESB*, 23 januari 2024.
- 17 CBS (2024). In 2023 meeste stakingen in meer dan halve eeuw.

Labour en het linkse begrotingsbeleid

Keir Starmer leidde Labour afgelopen juli naar een welkome verkiezingsoverwinning. Behoedzaamheid en gematigdheid kenmerkten Labour in de campagne. De links-economische agenda die Keir Starmer in 2020 nog had gepresenteerd bij zijn aantreden als partijleider, was danig verbleekt. Was dit als reactie op het frame dat Labour altijd te veel geld uitgeeft en de belastingen verhoogt?

ARNOLD DE GROOT

Freelance journalist in Londen

In het Nederlands is er niet echt een goed woord voor, maar in de Britse en Amerikaanse politiek worden Labour en de Democraten vaak bekritiseerd om wat 'tax and spend'-politiek genoemd wordt: links beleid waarbij de uitgaven aan de publieke sector toenemen en waardoor de belastingen moeten stijgen. Het is een *frame* dat linkse politici opgeplakt wordt om de grote middengroepen angst aan te jagen: al die dure linkse plannen zorgen ervoor dat u, hardwerkende burger, straks minder te besteden heeft.

Een variant hiervan was te zien in de campagne voor Lagerhuisverkiezingen van 4 juli in het Verenigd Koninkrijk. Premier Rishi Sunak en zijn partijgenoten van de Conservatieven herhaalden keer op keer hun aanval op Labour: als Keir Starmer premier wordt, zullen voor elk huishouden de belastingen met tweeduizend pond stijgen. Het bedrag was gebakken lucht, gebaseerd op wankele aannames, maar zorgde voor de nodige ophef.

Hoe groot het effect van deze aanvallen was, is onduidelijk. In de verkiezingsuitslag herstelden de Conservatieven zich ten opzichte van peilingen een klein beetje, qua stemmenpercentages, maar hoe dan ook werden ze wat betreft zetels weggevaagd uit het Lagerhuis — de Britten wilden na veertien jaar van ze af.

Het is deze framing die (centrum-)linkse politieke partijen al decennia preventief laat kiezen voor een 'degelijk' en 'behoedzaam' begrotingsbeleid, zonder radicale verhogingen of verschuivingen. Labour beloofde in de campagne dit jaar onder meer de inkomstenbelasting niet te verhogen; een herhaling van 1997, toen de zich warmlopende minister van Financiën Gordon Brown dezelfde belofte deed.¹

De vraag die gesteld kan worden — toen, en ook nu weer — is of er zo nog wel verschil is tussen Labour en de Tories, tussen (centrum)links en (centrum)rechts? Hoe links kan het beleid zijn, als je belastingen laag wilt houden, uit angst voor de kiezer?

Premier Starmer

Keir Starmer is de zevende Labourpremier en pas de vierde Labourleider — na Clement Attlee, Harold Wilson en Tony Blair — die verkiezingen heeft gewonnen. Het premierschap is niet iets waar hij zijn hele leven naar heeft uitgekeken. Pas op latere leeftijd ging hij de politiek in, in 2015, na een loopbaan als mensenrechtenadvocaat en hoogste baas van het Britse Openbaar Ministerie.² In 2020 werd hij partijleider, na het opstappen van Jeremy Corbyn die Labour vijf jaar had geleid, een periode waarin de partij twee keer verkiezingen verloor.

Starmer heeft Labour veranderd, zo herhaalt hij zelf keer op keer. Er moest een breuk komen met het tijdperk-Corbyn. De kiezer moest Labour weer gaan vertrouwen op de domeinen van nationale veiligheid en overheids-

financiën.³ Ook richtte de partij zich weer op kiezersgroepen, die Labour bij de verkiezingen van 2019 was kwijtgeraakt, toen Boris Johnsons Conservatieven succes hadden met slogan 'Get Brexit done', én met een belofte van 'levelling up': de regio's zouden gaan meeprofiteren van de economische groei.

In zijn verkiezingscampagne begin 2020 voor het leiderschap van Labour deed Starmer tien geloften, 'pledges', en daar gaat het nu, vier jaar later, soms nog over. De geloften moesten laten zien waar Starmer voor staat: van een verhoging van de belastingen voor de 5% hoogste inkomens en de introductie van een welzijnsindex die net zo belangrijk zou moeten worden als het bbp, tot de nationalisering van het spoor en de post- en nutsbedrijven voor water en energie.⁴

Het 'tax and spend'-frame dat Labour wordt opgeplakt suggereert dat de hardwerkende burger onder Labour minder te besteden heeft

Vier jaar later stonden die beloften niet allemaal onverkort in het verkiezingsprogramma van Labour — de hogere belasting voor de hoogste inkomens ontbrak bijvoorbeeld, en van de nationalisering van publieke voorzieningen was alleen die van het spoor blijven staan.

Critici mopperden dat Starmer afstand had genomen van zijn linkse geloften, die hij alleen maar zou hebben gedaan om de vele linkse Labourleden te overtuigen die voorheen Corbyn steunden. Volgens Starmer zelf konden door gewijzigde economische omstandigheden, door de coronapandemie, oorlog en schadelijk Tory-beleid, niet al zijn pledges meer worden waar gemaakt.

In de campagne werd Starmer voor de voeten geworpen dat hij een vertrouwensprobleem had: kon de kiezer er nog wel op vertrouwen dat hij ging doen wat hij zei?⁵ Interessanter was het geweest als er was doorgevraagd: als de omstandigheden niet gewijzigd waren, zou hij dan nog altijd voorstander zijn van die hogere belasting en die nationalisering? Dan had de kiezer een aanwijzing gehad of Starmer vooral pragmatisch is of toch ook idealistisch.

Niet te betalen?

Een van de grote pijnpunten voor Labour is iets wat zij in de regering vooralsnog niet gaat doen en ook niet in het verkiezingsprogramma had opgenomen: het afschaffen van de zogeheten 'two-child benefit cap'. De Conservatieven voerden deze beperkende 'cap' in als bezuinigingsmaatregel: gezinnen die kinderbijslag ontvangen krijgen bij een derde en volgende kind geen extra bedrag meer. Voor grotere gezinnen die toch al een laag inkomen hebben – in 60% van de gezinnen is dat overigens inkomen uit werk – resulteert deze beperking in ruim 10% minder inkomens.⁶

Wil je iets aan kinderarmoede doen, dan is het afschaffen van de two-child benefit cap een eenvoudige manier om de lagere inkomens erop vooruit te laten gaan.⁷ Het zou zo'n £ 3 à £ 3,5 mrd per jaar kosten.⁸ Volgens Starmer is dat nu niet te betalen.

Voor én na de verkiezingen waren er genoeg linkse stemmen, binnen en buiten Labour, die zeiden: het geld is er wel, het bevindt zich alleen in verkeerde handen.⁹ Of: kijk om je heen in Londen, rijkdom genoeg. Oftewel, herverdeling zou hier het antwoord moeten zijn.

Dat is niet de lijn van Labour onder Starmer. Over de two-child benefit cap zei Starmer in de campagne en ook in de maanden erna dat hij 'moeilijke beslissingen' moest nemen, dat af-

schaffen hiervan niet kon, gezien de economische situatie en de staat van de overheidsfinancien. In de eerste weken na de verkiezingen werden er zeven Lagerhuisleden uit de Labour-fractie gezet omdat ze tegen deze lijn ingingen.

Labour beloofde in de campagne de inkomstenbelasting niet te zullen verhogen

Opmerkelijk genoeg liet Starmer in de campagne een ander geluid horen als het over de defensie-uitgaven ging. Op dat vlak committeerde hij zich wel al aan een verhoging van de uitgaven naar 2,5% van het bruto binnenlands product, met als slag om de arm dat het 'qua begrotingsruimte mogelijk moet zijn'. Maar bij het sociaalezekerheidsbeleid koos hij voor behoedzaamheid en 'geen beloftes doen die je niet kunt waarmaken'.

Verandering: met mate

Behoedzaamheid en gematigdheid kenmerkten Labour in deze campagne. Begin 2024 al liet de partij een plan vallen om £ 28 mrd per jaar in een groen investeringsfonds te stoppen, 'niet omdat het plan onder vuur kwam te liggen, maar omdat [de partij] bang was dat dat zou kunnen gebeuren', schreef columnist en activist Owen Jones in *The Guardian*.¹⁰ De partij was qua extra overheidsuitgaven en belastinginkomsten het voorzichtigste van allemaal. Labour had in zijn verkiezingsprogramma voor miljarden minder opgenomen aan extra overheidsuitgaven en belastinginkomsten dan de Conservatieven en de Liberaal-Democraten.¹¹ Op het gebied van financieel-economisch gebied wil de partij voor alles stabiliteit tonen. Dus geen radicale veranderingen, maar wel de belofte dat de belastingen niet omhoog gaan.

Labour zet vol in op economische groei, die de inkomsten van de overheid moet laten stijgen, maar zegt bijna niets over negatievere (en meer waarschijnlijke) scenario's waarin die groei tegenvalt. Kiest de partij in dat geval voor bezuinigingen, meer lenen, of belastingverhogingen? Het is niet duidelijk. Het onafhankelijke Institute for Fiscal Studies constateerde tamelijk vernietigend dat Labour geen geloofwaardige plannen heeft om de slechte staat van de publieke voorzieningen – van infrastructuur tot zorg – en de beperkte bestedingsruimte voor de overheid aan te pakken.¹²

Maakbare economie

Het is wachten op de daden van de nieuwe Labour-regering. Zoals gezegd is economische groei de kern van Keir Starmer's verkiezingsprogramma. De term komt 49 keer voor in het 130 pagina's tellende programma.¹³ Alles draait om 'welvaartscreatie'.

Het idee is dat de Labour-regering gaat samenwerken met bedrijven en alle andere spelers die nodig zijn om de economie te laten groeien. Om investeringen van de grond te krijgen, om barrières weg te nemen, om bureaucratie te stroomlijnen. De minister van Financiën Rachel Reeves zei het in de campagne ook de hele tijd: de partij wil pro-worker én pro-business zijn.

Maar, Starmer zei het in de campagne ook: politici hebben geen toverstaf om de economie te laten groeien. Het is sowieso een fundamentele vraag: waar moet die economische groei vandaan komen? Voor de financiële crisis nam de arbeidsproductiviteit in het Verenigd Koninkrijk toe met 2% per jaar, in de afgelopen vijftien jaar was dat nog maar met 0,5%.¹⁴ Een deprimerend gegeven, waarvan niet duidelijk is hoe dat verbeterd kan worden.

Labour probeert het met industriepolitiek, grote infrastructuurprojecten en een instituut

dat vaardigheden bij werkenden moet verbeteren. Oud-hoofdeconoom van de Bank of England Andy Haldane omschreef deze strategie als een vorm van moderne, linkse aanbodgestuurde ('supply side') economische politiek, die ook door president Biden in de VS wordt bedreven.¹⁵ Geen grote overheidsuitgaven à la Keynes om de economie te laten groeien, maar evenmin à la Hayek en Friedman verlagingen van belastingen en uitkeringen die zouden 'prikkelen' tot investeren en werken.

Verder gaat de regering grote fondsen oprichten voor energie en 'decarbonisation'. De fondsen jagen met gerichte injecties en garanties de private investeringen aan, is het idee. 'This isn't socialism. It is using the power of the state to try

De kiezer moest Labour weer gaan vertrouwen op de domeinen van nationale veiligheid en overheidsfinanciën

to galvanise a more productive capitalism', aldus *Observer*-commentator Andrew Rawnsley.¹⁶ Door zo te leunen op de private sector, zijn de doelstellingen op het gebied van klimaat en duurzaamheid wel veel minder vergaand dan die van de *Green New Deal* uit het Corbyn-tijdperk.¹⁷

Einde aan austeriteit

Is het 'links' of 'socialistisch' om het eigen beleid zo afhankelijk te maken van economische groei? Is Labour hiermee nog voldoende te onderscheiden van de Conservatieven? Labour heeft in ieder geval wel expliciet afstand genomen van het door de Conservatieve gevoerde bezuinigingsbeleid ('austerity') van na de financiële crisis rond 2008.¹⁸ Het opteert ook niet voor marktwerking en privatiseringen. Het gelooft niet in de trickle down-theorie dat als de ver-

mogende bovenlaag van de samenleving belastingverlaging krijgt, daardoor de economie als geheel erop vooruitgaat.

En het doel van economische groei is voor Starmer niet ongeclausuleerd: de groei moet gepaard gaan met goede banen en de groei moet erin resulteren dat iedereen beter af is, de groei moet in elk deel van het land plaatsvinden. Dat laatste suggereert een idee van een rechtvaardige verdeling, maar expliciet wordt dat nooit.

De vrees dat Labour te veel het gedachtegoed van de Conservatieven volgt, werd aangewakkerd toen minister van Financiën Rachel Reeves vlak na haar aantreden een kort onderzoek liet uitvoeren naar de stand van 's lands financiën. In haar presentatie zagen critici overeenkomsten tussen haar taalgebruik en dat van rechtsere voorgangers.¹⁹ Het 'huishoudboekje van de staat' kwam voorbij, de tot op de limiet gebruikte creditcard. Zulke metaforen moesten al onder Thatcher bijdragen aan het idee dat overheden niet te veel mogen lenen. Reeves deed ook de uitspraak: 'If we cannot afford it, we cannot do it', waarmee ze, zo wisten kenners, een uitspraak van Keynes omdraaide: 'Anything we can do, we can afford' — als er maar voldoende politieke wil is.²⁰

Strengere begrotingsregels

Het is afwachten tot de minister van Financiën haar eerste begroting aanbiedt, eind oktober, om te zien in welke mate Labour al dan niet breekt met het verleden. De begrotingsregels die Labour zichzelf opgelegd heeft, zijn in ieder geval al maanden onderwerp van kritiek. Die regels luiden: (1) de begroting beweegt zich naar een balans waarin de dagelijkse uitgaven gedekt worden door de belastinginkomsten en (2) in het vijfde regeringsjaar moet de staatsschuld (als percentage van het bruto binnenlands product) omlaag.

Ook Starmer wil de 'two-child benefit cap' niet afschaffen, dat zou zogenaamd onbetaalbaar zijn

Dat Labour streng wil zijn in zijn omgang met de overheidsuitgaven, is op zichzelf begrijpelijk en verstandig. Maar volgens veel economen is Labour té streng en te zeer gericht op de korte termijn. Kan de Labourregering zo nog voldoende investeren om de publieke voorzieningen weer op peil te brengen?²¹

In de recente toespraak van Rachel Reeves op het partijcongres van Labour, eind september, was 'stabiliteit' een van de kernwoorden.²² Maar, voegde ze eraan toe, stabiliteit alleen is niet genoeg: er is ook een actieve overheid nodig. En dat is wat Labour wil bieden: een actieve en ingrijpende overheid, 'decisive government', in de woorden van Keir Starmer.²³

Of dat haalbaar is, is echter zeer de vraag, als Labour niet kiest voor investeringen. Misschien moet de partij het idee laten varen dat ze de belastingen laag houdt. De publieke opinie is in het VK al langere tijd helemaal niet meer huiverig voor belastingverhogingen, zeker voor de meest welvarenden maar ook voor andere inkomensgroepen.²⁴

In een omkering van het trickle down-argument zou je kunnen zeggen dat belastingverhogingen voor de hoogste inkomens ook door die groep moeten worden toegejuicht, omdat het geld oplevert om de economie en de publieke voorzieningen te versterken. Waar ook zij weer van profiteren. Dat is een andere manier van denken, die ons terugbrengt bij het frame van 'tax and spend'.

Noten

- 1 *The Guardian* (21 januari 1997). Brown buries the tax and spend image.
- 2 Lees de biografie van Tom Baldwin (2024). *Keir Starmer. The Biography*. William Collins.
- 3 Tom Baldwin (2024). *Keir Starmer. The Biography*, 341.
- 4 Keir Starmer. My pledges to you. Another future is possible.
- 5 Sky-journalist Beth Rigby vroeg Starmer er meerdere keren naar, bijvoorbeeld in het interview van 16 mei 2024 voor Sky News: Sir Keir Starmer: Labour leader speaks to Sky about walking back leadership election pledges.
- 6 Eduin Latimer en Tom Waters (17 juni 2024). The two-child limit: poverty, incentives and costs. Institute for Fiscal Studies.
- 7 Het zou volgens een schatting driehonderdduizend kinderen uit de armoede halen. Ruth Patrick (11 juli 2024). Labour has power at last. Will it use it to scrap the inhumane two-child benefit cap? *The Guardian*.
- 8 *The Observer* (28 juli 2024). The two-child benefit cap: what is it, does it work and how much would it cost to scrap it?
- 9 Oud-Labourleider en tegenwoordig onafhankelijk Lagerhuislid Jeremy Corbyn in een tweet (29 juli 2024).
- 10 Owen Jones (21 maart 2024). The Labour party is in my blood. Here's why I've just cancelled my membership. *The Guardian*.
- 11 Ook ten opzichte van de verkiezingsprogramma's van 2017 en 2019 koos Labour voor weinig veranderingen. Economisch journalist van Sky News Ed Conway legde dit helder uit in een video: Sky News, Analysis: How does Labour's manifesto stack up against the other parties? (13 juni 2024).
- 12 Institute for Fiscal Studies (24 juni 2024). General Election 2024: IFS manifesto analysis.
- 13 Change. Labour Party Manifesto (2024).
- 14 Bart van Ark en Mary O'Mahony (15 januari 2024). What explains the UK's productivity problem?. Economics Observatory.
- 15 Andy Haldane (25 juni 2024). The electoral battle for the supply side. *Financial Times*.
- 16 Andrew Rawnsley (20 juli 2024). Call off the search to discover Starmerism. It is already beginning to reveal itself. *The Observer*.
- 17 Oliver Eagleton (2022). *The Starmer Project. A Journey to the Right*. Verso, pp. 170-171.
- 18 Onder meer in het verkiezingsprogramma van 2024: Change. Labour Party Manifesto.
- 19 William Keegan (4 augustus 2024). Britain didn't vote for Labour just to get a new iron chancellor. *The Observer*.
- 20 Jo Michell (2 augustus 2024). Reeves' talk of "black holes" leads to bad policies. LSE Blog.
- 21 *The Times*-podcast Politics Without The Boring Bits (29 juli 2024). Mission Impossible: Go for Growth. Grace Blakeley (14 juni 2024). Debunking Labour's 'Fiscal Rules' with Grace Blakeley. Labour Outlook.
- 22 Rachel Reeves, speech at Labour Party Conference 2024.
- 23 Keir Starmer, speech at Labour Party Conference 2024.
- 24 Polly Toynbee (30 juli 2024). The billions Britain needs are at Rachel Reeves's fingertips, and no fiscal promises need be broken. *The Guardian*.

Framing: onvermijdelijk en essentieel

Framing wordt vaak gezien als iets lasterlijks, iets waarvoor je moet oppassen en waar je vooral niet in moet trappen. Maar framing is onvermijdelijk als je effectief wilt communiceren. Beter dan framing in de ban doen, is het ons meer bewust te zijn van onze eigen frames, begrip te hebben voor de framing van anderen en ideeën te ontwikkelen voor mogelijke, alternatieve frames.

BALDWIN VAN GORP

Hoogleraar journalistiek en hoofd van het Lab voor Media, Information & Persuasion (KU Leuven) en auteur van 'Verdraaid! Het nieuws anders bekeken' (Pelckmans, 2020)

Aan het einde van de negentiende eeuw merkte psycholoog William James op dat binnen het 'frame' van een droom een eenhoorn als een absolute realiteit ervaren kan worden. Je moet uit die droom ontwaken om te begrijpen dat eenhoorns niet bestaan.¹ Ruim een halve eeuw later schreef sociaal psycholoog Gregory Bateson iets gelijkaardigs: als je twee apen ziet vechten, hangt het van het 'frame' af wat de betekenis van de beten is, naargelang ze passen bij een spel of een gevecht.²

Framing begon echt voet aan de grond te krijgen in de academische wereld toen socioloog Erving Goffman er een boek over schreef: *Frame analysis: An essay on the organization of experience*.³ Een frame (in het Nederlands te vertalen als 'denkkader' of 'denkraam') geeft aan wat er aan de hand is, en hoe de elementen die we waarnemen betekenis krijgen. Zo komt de sociale realiteit tot stand.

Dit inzicht doortrekken, impliceert heel wat. Feiten spreken dan niet meer voor zich. Precies dezelfde feiten kunnen een verschillende betekenis krijgen naargelang het kader waarbinnen ze geplaatst worden. Dit lijkt op het eerste gezicht aan te sluiten bij een postmoderne opvatting van de werkelijkheid en post-truth: iedereen zijn eigen frame, dus ook zijn eigen waarheid.

Toch is het niet dat waar framing voor staat. Frames worden namelijk sociaal en cultureel gedeeld, waardoor velen met eenzelfde bril naar de werkelijkheid kijken, en er dus vanuit gaan dat het frame een vaststaand gegeven is.⁴ Als een grote groep binnen eenzelfde frame als het ware gevangen zit – bijvoorbeeld 'mestplannen zijn er om boeren te ruïneren zodat anderen hun gronden kunnen inpikken'⁵ – dan kan de situatie uitzichtloos lijken. Een probleem herdefinieren of vanuit verschillende hoeken belichten, kan alternatieve oplossingen binnen handbereik brengen.

Het neerzetten van eigen frames

Framing in de academische betekenis staat voor iets vrij fundamenteels binnen de communicatie, waaraan moeilijk te ontsnappen valt. Toch is er met het begrip iets geks gebeurd. Het is opgepikt in het publieke debat en daar heeft het een pejoratieve betekenis gekregen: iemand stelt de werkelijkheid bewust verkeerd voor om de eigen belangen te dienen, en is dus aan het liegen. Politici zouden er sterk in zijn, bijgestaan door hun spindoctors. Journalisten proberen die frames dan te ontmaskeren.

Zelden hoor je iemand zeggen: 'Ik frame het op deze manier.' Het lijkt alsof enkel de tegenstanders zich met framing inlaten. Michiel Couzy, journalist bij *Het Parool*, merkte in 2018 al op dat Thierry Baudet strategisch omspringt

Een frame is in het Nederlands te vertalen als 'denkkader' of 'denkraam'

met frames. Wanneer Baudet zelf een ontmoeting heeft met Alt-right dan kadert hij dat als 'verdieping'. Als PvdA en SP hetzelfde doen met ultralinkse groeperingen zijn ze een 'monsterverbond' aan het sluiten.⁶

Hoe framing aan zijn negatieve betekenis is gekomen, valt moeilijk na te gaan. In de jaren negentig van de vorige eeuw dook het voor de eerste keer op in de kranten, maar aanvankelijk nog in de meer neutrale, academische betekenis. Waarschijnlijk was het oud-hoofdcommissaris van Rotterdam Jan Blaauw die de term voor het eerst binnen het Nederlandse taalgebied in de mond nam, namelijk op 4 november 1995 in *NRC Handelsblad*.⁷ Hij legde uit dat als agenten in een moordonderzoek de dader zoeken, ze een frame moeten opbouwen waarin enkel dé

dader past, en niet zomaar een mogelijke dader. Ze kunnen niet een willekeurige kerel oppakken en er een frame omheen bouwen.

De gebruikte beeldspraak is nog steeds relevant: er moet altijd vanuit feiten en waarnemingen vertrokken worden, om vervolgens op zoek te gaan naar het meest geschikte frame waarin

Zowel in Nederland als in Vlaanderen lijken politici van de rechtste partijen de principes van framing meer in de vingers te hebben

die feiten passen en een logisch verhaal gaan vormen. Tegenwoordig gebeurt waarschijnlijk te veel het omgekeerde: er is eerst het frame en dan kijken we enkel naar de feiten die erin passen.

Framing valt dus wel degelijk te rijmen met waarheidsvinding. Het academische concept past echter binnen een pluralistische kijk op de waarheid. Schijnbaar tegenstrijdige feiten kunnen tegelijkertijd kloppen. Het is bijvoorbeeld een feit dat heel wat asielzoekers hun land noodgedwongen hebben verlaten én het is eveneens een feit dat er heel wat 'veiligelanders' die in Nederland asiel aanvragen dit als een haalbare manier zien om hun levensstandaard te verbeteren.

Te vaak lijkt het alsof enkel het één of het andere waar kan zijn. De kracht van framing is dat aan die selectie van feiten betekenis gehecht wordt en de conclusie voor de hand lijkt te liggen, in het eerste geval dat het asielbeleid gastvrij behoort te zijn, in het tweede dat een restrictief beleid de voorkeur heeft.

Zowel in Nederland als in Vlaanderen heb ik de indruk dat politici van de rechtste partijen de

principes van framing meer in de vingers hebben. Maar het moet volgens mij niet per se gaan over kwalijke vormen van framing, maar vooral over bewuste en strategische framing. Sommige politici zijn bedreven in het lanceren van neologismen waarvan het eenvoudig is in te schatten wat ze ermee bedoelen. N-VA voorzitter Bart De Wever had het in 2019 over de kwalijke opgang van de 'pretpedagogie' in Vlaanderen. Met dit ene woord maakte hij meteen zijn positie duidelijk: het onderwijs in Vlaanderen is te weinig gericht op kennisoverdracht maar vooral op leukigheid, met als resultaat een gestage daling van de onderwijskwaliteit.⁸

Of neem Geert Wilders en zijn Vlaamse kompaan Filip Dewinter die in 2017 kwamen aanzetten met het idee om een 'Islamsafari' te organiseren door de Brusselse deelgemeente Molenbeek. De discussie die dat met zich meebracht deed de burgemeester besluiten om hun uitstap te verbieden, maar intussen ging het toch maar weer over de Islam. Een frame als zodanig benoemen, in twijfel trekken en ontkennen, heeft als resultaat dat de achterliggende idee geactiveerd wordt in de hoofden van de mensen. Sociolinguïst George Lakoff zei het al: 'don't think of an elephant' doet mensen toch aan die olifant denken.⁹ Wil je dat vermijden dan moet je 'reframen': eigen frames neerzetten.

De inzet van counterframes

Voor de Nederlandse overheid voerde ik samen met mijn team een aantal frame-analyses uit waarbij het expliciet de bedoeling was om, naast een inventarisatie te maken van de gangbare frames, 'counterframes' te ontwikkelen. Een counterframe is een frame dat ingezet wordt om tegengewicht te bieden voor de frames die het debat overheersen.

Die dominante frames zijn in de regel problematiserende frames. Dat komt omdat heel

veel actoren, dat wil zeggen politici, journalisten, wetenschappers en actiegroepen, er belang bij hebben om een bepaalde kwestie als problematisch neer te zetten. Dan pas is er aandacht voor, en komen er bijvoorbeeld middelen vrij om er iets aan te verhelpen. Die ver doorgedreven problematisering heeft echter als keerzijde dat onder meer personen met dementie, met psychische aandoeningen of met een migratieachtergrond te maken krijgen met stigmatisering.¹⁰

Voor het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid hebben we de heersende frames in kaart gebracht en counterframes ontwikkeld rond drie specifieke thema's: Buitenlandse Zaken, Europa en multiculturaliteit.¹¹ Het einddoel van deze projecten was vooral om te zoeken naar een breder maatschappelijk draagvlak voor het beleid, ongeacht de vorm die dat beleid zou aannemen, de betrokkenheid van de burger te vergroten en dieper inzicht te krijgen in het maatschappelijke debat. Over een overzicht van frames en counterframes beschikken en weten welke stakeholders ze gebruiken, maakt het duidelijker waar de discussie om draait en welke perspectieven ontbreken.

In verband met een meer verbindende samenleving suggereerden we bijvoorbeeld om meer nadruk te leggen op verandering als de enige constante. Migratie is immers een dynamisch gegeven dat van alle tijden is. Samenlevingen zijn veranderlijk en grotendeels ingebeeld.

Natuurlijk blijft het belangrijk bij het gebruik van een frame alert te zijn, en in te schatten hoe de inzet ervan in de praktijk uitpakt. Bij het testen van dit frame bleek bijvoorbeeld dat iemand in dat counterframe ook een pleidooi las voor kolonialisme en oorlog. Als landsgrenzen toch maar ingebeeld zijn, kan je ze even goed hertekenen, luidde de redenering.

Als het misgaat, komt dat doorgaans omdat de beelden en woorden waarvan verwacht wordt dat ze een frame kunnen activeren in de hoofden van de mensen onverwachte associaties oproepen. Zo hadden we in een onderzoek naar de reframing van kinderarmoede¹² het idee geopperd om het frame van 'de kiem' uit te spelen in de communicatie. Het leek ons een geschikt beeld om uit te leggen dat ieder kind 'in de kiem' heel veel potentieel heeft. Het volstaat om een kind dat in armoede opgroeit de nodige aandacht te geven, voor voldoende licht en water te zorgen. Dan groeit er als vanzelf een mooie plant die vruchten draagt, rijp om door de samenleving geplukt te worden.

Die 'pittige' beeldspraak leek ons praktisch inzetbaar, tot een vader die in armoede leefde

Een counterframe is een frame dat ingezet wordt om tegen gewicht te bieden voor de frames die het debat overheersen

tijdens een focusgroepsgesprek erg boos werd. Wij wilden zijn kinderen bij hem weghalen! Hij legde uit dat als een plant het niet goed doet, als de bodem onvruchtbaar blijkt, je het jonge plantje simpelweg kunt verpotten. Was dat dan onze bedoeling? De lessen die we daaruit als onderzoekers hebben getrokken, is enerzijds dat de werking van een frame nooit universeel is, maar eerder maatwerk, en anderzijds dat het goed is om de frames eerst proef te draaien voor ze ruimer in te zetten.

Zelf aan de slag

Uit het gevoerde onderzoek zijn nog een aantal andere aanbevelingen af te leiden voor wie bewuster wil omgaan met framing. Ten eerste:

frames kunnen er zodanig vertrouwd uitzien dat het vanzelfsprekend is dat het niet meer over een manier van kijken gaat, maar over iets feitelijks en vaststaand. Daarom vergt het enige inspanning om zicht te krijgen op de eigen framing en het relatieve karakter ervan. Zodra het besef er is dat ook de eigen bril gekleurd is, wordt het makkelijker om zich open op te stellen voor de zienswijzen van anderen.

Ten tweede: ook al vind je dat je eigen frame klopt en met de werkelijkheid overeenstemt dan nog is het goed na te denken over alterna-

Afbeeldingen zijn sterke 'framing devices'; ze verdienen aandacht bij het uitdokteren van een overtuigende boodschap

tieven. Verschillende frames kunnen gelijktijdig worden ingezet en elkaar versterken. De blik die één afgebakend frame biedt, is altijd beperkend. Een frame biedt namelijk wel een interne logica, maar daardoor worden andere, mogelijk essentiële feiten buiten het blikveld gehouden. Ten derde: inzicht in alternatieven maakt het mogelijk om de frames van anderen sneller te herkennen, om die te benoemen, eventueel in vraag te stellen en er het eigen frame naast te plaatsen.

Praktisch gezien kan het handig zijn om de eigen frames om te zetten in een kernboodschap, eventueel voorzien van een afbeelding. Plaatjes kunnen wel erg dubbelzinnig zijn, waardoor het bijschrift of de bijhorende tekst sturend is voor de framing en de interpretatie ervan.¹³ Toch zijn afbeeldingen sterke 'framing devices', dus ze verdienen alle aandacht bij het uitdokteren van een overtuigende boodschap.

Als het over gokken gaat, maakt het bijvoorbeeld een groot verschil of de gekozen afbeel-

ding er één is van een eenzame speler in tranen aan de roulettetafel of één van een groep stijlvol geklede stralende koppels tijdens een avondje uit in Holland Casino.

Zo'n kernboodschap kan dan betrekking hebben op een bepaalde kwestie, waarbij helder wordt gesteld wat de kern van het probleem is, waar het vandaan komt, wat de gevolgen zijn en hoe het op te lossen valt. Vergelijk bijvoorbeeld onderstaande kernboodschappen over psychische aandoeningen, waarbij de eerste vertrekt vanuit de norm om zichzelf altijd en overal onder controle te houden en de tweede vanuit de metafoor van een tocht.

Vanuit het frame 'zelfcontrole' is een psychische aandoening iets wat sommige mensen zichzelf aandoen. Door een gebrek aan wilskracht en discipline vertonen ze gedrag dat destructief is voor henzelf, en ergerlijk voor anderen. De oplossing ligt nochtans voor de hand: de persoon moet paal en perk stellen aan het gedrag, er simpelweg mee stoppen.

Vanuit het counterframe 'de tocht' bekeken, vormt een psychische aandoening een ware beproeving. Maar ze biedt ook kansen voor mensen om zichzelf te herdefiniëren en te groeien, met de nodige veerkracht en volharding. Er is eveneens de hulp van anderen waarop men kan rekenen, zoals artsen, therapeuten en vrienden. Zij tonen begrip, bieden ondersteuning en kunnen als gids fungeren.¹⁴

De ervaring leert dat ieder onderwerp vanuit tien tot vijftien verschillende perspectieven belicht kan worden, dus dat levert een heel aantal kernboodschappen op. In ons onderzoek gebruiken we die in publieksonderzoek, om na te gaan hoe erop gereageerd wordt, en bijvoorbeeld of ze stigma's kunnen verlagen.¹⁵ Daarnaast is het mogelijk één of enkele kernboodschappen te ontwikkelen die eventueel meerdere frames combineren, om die te ge-

bruiken als vertrekpunt bij het ontwikkelen van een communicatiestrategie.

Beredeneerde keuzes

Deze bijdrage had tot doel de lezer aan te zetten bewuster gebruik te maken van framing, en het niet weg te zetten als een verderfelijk instrument in de handen van propagandisten en populistten. De oproep om bewuster te framen kan echter de vraag oproepen: waar ligt de grens tussen manipulatieve framing en bewuste, strategische framing? Uiteindelijk haalt het frame van dit artikel de auteur in: bepalen of iets leugenachtig is of niet, vergt immers ook het gebruik van een bepaald frame.

Ook de voorbeelden doen denken aan een communicatie-expert die het publiek in een bepaalde richting wil duwen. Een alternatieve strategie zou kunnen zijn om uitsluitend feiten te presenteren, met als doel mensen te informeren, zodat zij geheel zelfstandig keuzes kunnen maken, zonder enige intentie om hen te overtuigen. Mijn stelling is echter dat dit een onmogelijke opgave is, vooral als het om maatschappelijke thema's gaat. Wat wel essentieel is, is dat de gepresenteerde feiten accuraat zijn en, nog belangrijker, dat de framing mensen helpt hun blik te verruimen. De werkelijkheid is immers niet zwart-wit. Pas wanneer de verschillende perspectieven duidelijk zijn, is het mogelijk een weloverwogen keuze te maken en een sterk, breed gedragen beleid te ontwikkelen.

Politieke partijen zijn misschien niet geïnteresseerd in het advies om hun kiezers te helpen breder te kijken. Ze willen vaak één specifiek standpunt promoten. Als iedereen de wereld op dezelfde manier zag als zij, dan zouden ze geen campagne hoeven te voeren. Toch kan het voor partijen strategisch voordelig zijn om meer te begrijpen van de verschillende manieren waarop het publiek naar een onderwerp kijkt. Als

alle partijen zich beter bewust zijn van framing, wordt het makkelijker om zwakke punten in de communicatiestrategie van anderen te herkennen en te doorprikken. Bovendien kunnen ze hun eigen standpunt beter verdedigen door het te vergelijken met andere perspectieven, en uitleggen waarom hun visie de voorkeur heeft. Dit kan het politieke debat verbeteren en de geloofwaardigheid van de partij versterken, omdat ze laten zien dat ze ook rekening houden met andere meningen.

Noten

- 1 James, W. (1892). *Psychology*. H. Holt.
- 2 Bateson, G. (1972). *An ecology of mind*. New York: Ballantine.
- 3 Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
- 4 Van Gorp, B. (2007). Bringing culture back in: The constructionist approach to framing. *Journal of Communication*, 57(1), 60-78.
- 5 Buitenhuis, M., & Altena, R. (4 dec. 2022). Argos Medialogica: Boer Burger Beeldvorming (reportage). NPO2.
- 6 Couzy, M. (3 febr. 2018). FvD speelt politiek bingo als geen ander. *Het Parool*.
- 7 Op basis van eigen research via Lexis Nexis. Abrahams, F. (4 nov. 1995). Oud-hoofdcommissaris Jan Blaauw over de integriteit van de politie: 'Wat zijn we toch diep gezonken'. *NRC Handelsblad*.
- 8 Den Boon, T. (2019) Pretpedagogie. Taalbank.
- 9 Lakoff, G. (2004). *Don't think of an elephant: Progressive values and the framing wars—a progressive guide to action*. White River Junction, VT: Chelsea Green Publishing.
- 10 Van Gorp, B., & Vercruyse, T. (2012). Frames and counter-frames giving meaning to dementia: A framing analysis of media content. *Social Science & Medicine*, 74(8), 1274-1281.
- 11 Van Gorp, B., Figoureaux, M., & Vandekeybus, A. (2018). *De verbindende samenleving: Zestien brillen om naar multiculturaliteit in Nederland te kijken*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Onderzoek uitgevoerd door IMS, KU Leuven.
- 12 Van Gorp, B., & Vyncke, B. (2021). Deproblematization as an enrichment of framing theory: Enhancing the effectiveness of an awareness-raising campaign on child poverty. *International Journal of Strategic Communication*, 15(5), 425-439.
- 13 Van Gorp, B., Hendriks Vettehen, P., & Beentjes, J.W. J. (2009). Challenging the frame in the news: the role of issue involvement, attitude, and competing frames. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*, 21(4), 161-170.
- 14 Van Gorp, B. et al. (2017). Een inspirerende kijk op de beeldvorming over personen met psychische problemen. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- 15 Vyncke, B., & Van Gorp, B. (2018). An experimental examination of the effectiveness of framing

strategies to reduce mental health stigma. *Journal of Health Communication*, 23(10-11), 899-908.

Migratieframe

Mensen die voortdurend in een survival-modus leven, kunnen makkelijker worden gemanipuleerd door retoriek die op emoties speelt.

Journalist Stavros Malichudis waarschuwde voor zulke manipulatie toen Nieuwe Democratie in 2019 aan de macht kwam in het door de financiële crisis zwaar geraakte Griekenland. De conservatieve regering stelde toen dat migratie het grootste maatschappelijke probleem van Griekenland was. De term 'illegale immigrant' keerde terug in het politieke debat en de media. Anti-immigranten-retoriek vertaalde zich vervolgens naar inhumaan beleid: het normaliseren van pushbacks en een langdurige opsluiting van asielzoekers in detentiecentra.

Ook in Nederland is de term 'illegale immigrant' nu weer opgedoken. Dit terwijl mensen helemaal niet illegaal kunnen zijn (hun daden wel). Sommige politici gebruiken 'illegaal' als zelfstandig naamwoord. Zo worden mensen gecriminaliseerd en ontmenselijkt want gereduceerd tot de kleine overtreding van ongedocumenteerd in een land verblijven. Deze vorm van ontmenselijking rechtvaardigt vervolgens inhumane behandeling: opsluiting in detentiecentra of ontzegging van bad en brood.

Het nieuwe Nederlandse kabinet heeft een 'asielcrisis' uitgeroepen. Dat er helemaal geen asielcrisis is – zoals blijkt uit statistieken – bereikt het grote publiek niet. Hetzelfde geldt voor Duitsland: recente cijfers laten zien dat het aantal asielaanvragen daar dit jaar juist afneemt. Toch dringen de Alternative für Deutschland en de conservatieve CDU aan op een repressief migratiebeleid. Electoraal loont dat. Sinds 16 september voert Duitsland grenscontroles aan alle negen landgrenzen.

Grenscontroles zouden irreguliere migratie moeten tegenhouden en landen 'controle over hun grenzen teruggeven'. Irreguliere migratie naar Europa is echter een marginaal verschijnsel, blijkt uit Eurostat-gegevens uit 2022. Dat 42% van mensen naar de EU komt voor werk en slechts 11% internationale bescherming aanvraagt hoor je niet. Het zijn vluchtelingen, asielzoekers en migranten die het land op een irreguliere manier bereiken die de migratiedebatten domineren. De schrijnende situatie van arbeidsmigranten – die gewoon buitenlandse werknemers kunnen worden genoemd – blijft ondertussen onderbelicht.

Wat kunnen politici doen om het narratief rond migratie te doen draaien? Het heeft geen zin harder te gaan schreeuwen dan de populist. Rob McNeil, onderzoeker en adviseur gespecialiseerd in migratie in de media bij de

ULA IDZIKOWSKA

Freelance verslaggeefster

Universiteit van Oxford raadt juist aan om minder lawaai te maken en zorgvuldig te kiezen aan welke debatten men deelneemt. Te veel 'lawaai' rond het thema voedt alleen de publieke perceptie van migratie als een 'crisis'.

Om een constructief migratiedebat te voeren zijn daarnaast taalprecisie- en neutraliteit noodzakelijk. Zo is het niet alleen onjuist maar ook schadelijk om asielzoekers en vluchtelingen migranten te noemen, stelt UNHCR. Het leidt tot een afname van de publieke steun voor mensen die hun land ontvluchten omdat hun leven en veiligheid in het gedrang zijn. Politici die asielzoekers ook nog eens 'gelukzoekers' noemen ontkennen dat laatste. Zo raken de rechten van asielzoekers en vluchtelingen op een veilig bestaan buiten beeld.

‘U hebt het **contact** met de **werkelijkheid** totaal verloren’

Drogredenen en populisme in het politieke debat

In politieke debatten gaat het er niet altijd even zachtzinnig aan toe. Dat heeft ermee te maken dat politici niet zozeer elkaar maar vooral een breder publiek proberen te overtuigen en komt ook doordat er weinig tijd en ruimte is voor nuance. Maar sinds de opkomst van populistten in onze politieke arena lijkt soms echt alle redelijkheid weg. Een analyse van de verkiezingsdebatten op radio en tv in 2021 en 2023.

BART GARSSSEN & MENNO REIJVEN

Beiden zijn verbonden aan de leerstoelgroep Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica van de Universiteit van Amsterdam

Tijdens een bijeenkomst van het Europese Parlement in 2003 wijst Martin Schulz de daar aanwezige Silvio Berlusconi op de langzame vooruitgang die Italië boekt als het gaat om Europese juridische maatregelen tegen belangenverstrengeling. Berlusconi reageert hierop met een inmiddels berucht geworden opmerking: 'Ik ken een producent in Italië die een film maakt over nazi-concentratiekampen. Ik zou jou willen voorstellen voor de rol van kapo. Je zou perfect zijn!' Schulz reageert woedend en later zal Berlusconi telefonisch zijn excuses maken. Maar het kwaad is dan al geschied.

Dat rechtse politici niet het monopolie hebben op dergelijke persoonlijke aanvallen bewijst Schulz zelf. Wanneer het socialistische parlements lid Erik Meijer stelt dat meer landen 'nee' tegen de grondwet hadden gestemd als ze net als Nederland ook een referendum over de Europese grondwet hadden gehouden, beschuldigde Schulz hem van het beoefenen van het nationaal-socialisme: 'Du verkaufst reintheoretischen Quatsch. Ist das holländischer Nationalsozialismus?'

In beide gevallen is er sprake van een onredelijke persoonlijke aanval, een drogreden die in de argumentatietheorie het *argumentum ad hominem* wordt genoemd. In de politiek komen dergelijke drogredenen vaak voor, net als in andere sferen waar wordt geargumenteed overigens. Het verraderlijke van de drogredelijke persoonlijke aanval zit in het feit dat het vaak juist ook relevant is om persoonlijke eigenschappen van een politicus te bespreken.

De vraag is of er de laatste jaren, met het opkomend populisme, iets is veranderd. Er wordt vaak gewezen op de verruwing van het debat in de buitenlandse en Nederlandse politiek. Valt er ook iets te zeggen over het gebruik van drogredenen met de opkomst van de populistische

politiek? Wij kijken kritisch terug op de verkiezingsdebatten op radio en tv in 2021 en 2023.

Argumentatietheorie

Eerst maar de theorie. Argumentatie, discussie en debat veronderstellen een redelijke opstelling, gegeven de context waarin dit plaatsvindt. Discussies zijn idealiter gericht op het oplossen van een verschil van mening door middel van argumentatie. Discussianten gaan in een argumentatieve discussie na in hoeverre een standpunt bestand is tegen kritiek. In dit proces is er een partij die het standpunt verdedigt en een partij die het standpunt aanvalt met kritische vragen en tegenargumenten. Het verschil van mening is opgelost als alle partijen hun argumenten hebben kunnen delen en als de partijen

De retoriek van populistten is nationalistisch, anti-elitair en vertoont een sterke nostalgische hang naar een geïdealiseerd verleden

het eens zouden moeten zijn over de uitkomst ervan. De voorstander wint als die alle kritiek van de tegenstander heeft kunnen weerleggen en de tegenstander wint als niet alle kritiek door de ander weggenomen kan worden.

Ook in verkiezingsdebatten speelt argumentatie een centrale rol. Al snapt iedereen dat de deelnemers er niet direct op uit zijn om het verschil van mening in die debatten op te lossen, verwachten we dat ook die argumentatie redelijk is. Een belangrijke eigenschap van dergelijke debatten is dat er een discussie is tussen de partijen, maar dat men in feite niet elkaar maar een heel ander publiek tracht te overtuigen: de kijker of luisteraar.

Een redelijke discussiebijdrage is een constructieve stap op weg naar de oplossing. In de argumentatietheorie is een model opgezet waarin tien regels zijn opgenomen die in acht moeten worden genomen bij het voeren van een redelijke discussie. Wie een discussieregel overtreedt doet een onredelijke discussiezet die

Een eigenschap van populistische retoriek is het tot crisis verklaren van problemen, terwijl die om zorgvuldig en politiek verantwoord beleid vragen

de oplossing van een verschil van mening in de weg staat: een drogreden. De oplossing van een verschil van mening kan op allerlei manieren door de partijen bemoeilijkt worden. Dat kan meteen aan het begin van een discussie gebeuren, als de partijen hun standpunten naar voren brengen, in het midden van de discussie als argumenten naar voren worden gebracht, maar ook wanneer conclusies worden getrokken.

Volgens de eerste discussieregel, ook wel ‘vrijheidsregel’ genoemd, mogen deelnemers aan een discussie elkaar niet beletten om standpunten naar voren te brengen. Het genoemde *argumentum ad hominem* vormt een overtreding van deze regel. Met de persoonlijke aanval wordt het karakter, de expertise of geloofwaardigheid van de andere partij in twijfel gesteld en daarmee belet men de ander om een standpunt te naar voren te brengen.

Zoals gezegd is niet elke persoonlijke aanval meteen drogredelijk: zulke aanvallen kunnen relevant zijn voor het debat. Juist in verkiezingsdebatten nemen de politici elkaar de maat en zullen proberen aan te tonen dat ze minder geschikt of zelf ongeschikt zijn als kandidaat. Dat

is de politieke realiteit en er is in principe niets mis mee. Iemand kan best in sterke bewoordingen te kennen geven dat wat de ander zegt niet juist is.

‘Dit is pure kletspraat’ zegt Timmermans tegen Yeşilgöz, als deze zegt dat de belastingplannen van de PvdA ertoe zullen leiden dat het spaargeld van midden groepen eraan gaat. Timmermans noemt Wilders een wolf in schaapskleren omdat hij vermoedt dat ideeën die ‘tijdelijk in de ijskast worden gezet’, er nog tijdens de regeringsperiode uitgehaald zullen worden. Deze beweringen zijn uiterst relevant voor het publiek om te bepalen of ze inderdaad op hun voorkeurskandidaat willen gaan stemmen. Een persoonlijke aanval die bedoeld is om de ander in diskrediet te brengen en daarmee de mond te snoeren is daarentegen wel problematisch: deze voegt niets toe aan de inhoudelijke discussie om te bepalen wie de beste kandidaat is.

Populistische debatstijl

Wat weten we van de retoriek van populistische politici? Duidelijk is dat de populistische debatstijl zich onderscheidt door een aantal in het oog springende kenmerken. Die retoriek is nationalistisch, anti-elitair en vertoont een sterke nostalgische hang naar een geïdealiseerd verleden. Een andere typische eigenschap van het populisme is de aandacht voor de ‘wil van het volk’. Populisten presenteren het volk, en de wensen en voorkeuren van het volk, als het allerbelangrijkste criterium voor besluiten. Dat betekent dat de populist weet wie ‘het volk’ is, en wat de behoeften en wensen van dat volk zijn. Dit impliceert ook dat de andere politici niet echt weten wat ‘het volk’ wil, of dat ze de behoeften van ‘het volk’ niet op de eerste plaats stellen. Met die laatste aanname hangt ook de geclaimde problematische relatie tussen burgers en overheid samen.

Verder is een eigenschap van populistische retoriek het tot crisis verklaren van problemen terwijl die om zorgvuldig en politiek verantwoord beleid vragen. Een crisis noopt tot directe en effectieve actie, terwijl de traditionele politiek als sloom ineffectief en besluiteloos bestempeld wordt. Zulke zetten kunnen effectief zijn om iemand de mond te snoeren, zonder de discussie op de inhoud te voeren.

We zien deze elementen terug in de volgende inmiddels bekende aantijgingen van Geert Wilders aan het adres van Frans Timmermans. In het SBS 6-debat van 16 november 2023 gaat het op een gegeven moment om de bestrijding van de armoede in Nederland. Nadat een mevrouw uit het publiek aan het woord is geweest over haar ervaringen met armoede en met name over de eigen bijdrage, wendt Wilders zich tot Timmermans: 'Ik wil het niet persoonlijk maken, maar u staat hier nu met een wachtgeld van € 15.000 per maand, dat is wat u krijgt van de Europese Commissie, en die mevrouw die kan € 385 niet betalen. En u zegt laten we even wachten met dat geld. Die mevrouw kan niet wachten. Die moet nu dat geld hebben. En dat de leider van de sociaal-democraten niet zegt we gaan morgen dat eigen risico afschaffen, dat is een schande. U hebt het contact met de werkelijkheid totaal verloren.'

In deze persoonlijke aanval zien we de typische populistische kenmerken terug. Timmermans heeft geen idee wat er onder het volk speelt. Hij is elitair, heeft zelf genoeg geld en is niet in staat om direct in te grijpen als dat nodig is. Deze aanval is ook een voorbeeld van het *argumentum ad hominem*. Timmermans wordt de mond gesnoerd en heeft geen recht van spreken in deze discussie. Maar het feit dat Timmermans wachtgeld ontvangt, doet helemaal niet ter zake in de discussie over het eigen risico, hoe hoog dat wachtgeld ook moge zijn. Daarnaast wordt

de positie van Timmermans een schande voor de sociaal-democratie genoemd, wat ook een overtreding is van de 'vrijheidsregel'. Opmerkelijk is dat Wilders zelf al aangeeft dat hij niet persoonlijk wil worden, maar het dan vervolgens wel doet. Daarmee geeft hij de onredelijke aanval toch de schijn van redelijkheid mee.

Dit roept sterke herinneringen op aan de verkiezingsdebatten van 2021, waarin Wilders zijn politieke tegenstanders stelselmatig persoonlijk aanvalt. Neem bijvoorbeeld de volgende reactie van Wilders op Sigrid Kaag: '97% van de CO₂-uitstoot komt van de natuur, komt helemaal niet door de mens. We gaan daar heel veel voor betalen en ik voorspel u, de gewone man, de gewone man gaat die prijs betalen. Niet mensen als... Met alle respect, mevrouw Kaag, hè, als

Ook in de verkiezingsdebatten van 2021 valt Wilders zijn politieke tegenstanders stelselmatig persoonlijk aan

Henk en Ingrid het, om ze zo nogmaals te noemen, stel dat die nou allemaal die lasten van u, nog een keer op vakantie willen dan krijgen ze van u een vliegtaks. Maar zelf vliegt u de halve wereld rond. Ik ben eens nagegaan, mevrouw Kaag, hoeveel heeft u vanaf dat u minister bent in 2017, hoeveel heeft u gevlogen? U heeft 178.000 kilometer gevlogen. Dat is vierenhalf keer de wereld rond. Vierenhalf keer de wereld rond. Het zou me niets verbazen — van internationale zaken, excuses — maar vierenhalf keer de wereld rond gevlogen en het zou me niet verbazen als Schiphol de Kaagbaan naar u vernoemd heeft. U vliegt, u bent de absolute recordhouder op Schiphol als het gaat om vliegen, en het is hypocriet want die gewone man die kan dat dade-

In verkiezingsdebatten komen vaak typisch populistische beweringen voorbij die in hun algemeenheid en onbepaaldheid in feite niet te bewijzen zijn

lijk niet meer vanwege uw klimaatobsessie.'

Opnieuw is er een tegenstelling tussen volk enitaire bestuurders. De elitaire bestuurder heeft het goed voor elkaar en heeft geen contact met het volk. De argumentatie gaat in feite volledig voorbij aan de inhoudelijke kant van het debat. In de persoonlijke aanval doet Wilders het voorkomen alsof Kaag zich persoonlijk eigenlijk helemaal niet bekommert om het klimaat en ook niets geeft om de gewone burger. Kaag wordt gepresenteerd als inconsistent en hypocriet, en de vermeende afstand tot het volk wordt op verschillende manieren benadrukt.

Tot nu toe hebben we het alleen over het *argumentum ad hominem* gehad. Die drogredenen zien we in populistische debatbijdragen dan ook regelmatig terugkeren. Maar er zijn ook andere drogredenen die populistten regelmatig begaan. Een bekende discussieregel luidt: wie beweert, moet bewijzen. Deze discussieregel stelt dat ieder die een standpunt naar voren brengt, dit standpunt ook moet kunnen verdedigen als daarom wordt gevraagd. Deze regel wordt vaak overtreden met verdedigingspogingen waarin wordt gezegd dat het 'gewoon zo is' of dat 'het gewoon waar is'.

In de verkiezingsdebatten zien we daarnaast ook vaak typisch populistische beweringen voorbijkomen die in hun algemeenheid en onbepaaldheid in feite niet te bewijzen zijn. Een voorbeeld van zo'n bewering is 'We raken ons land kwijt'. Soortgelijke beweringen zijn: 'de PvdA geeft Nederland helemaal weg' of 'Bra-

bant dreigt één groot asielzoekerscentrum te worden'. 'Mensen voelen zich een vreemde in eigen land.' Het zijn allemaal waarschuwingen die duidelijk maken dat er direct ander beleid nodig is. Het retorische voordeel van dergelijke beweringen is dat ze zo algemeen zijn dat de toehoorder er zich al snel in kan vinden. Iedereen kan er immers een eigen interpretatie van maken. Het probleem is echter dat dit soort algemene uitspraken zeer moeilijk te toetsen zijn. In de argumentatietheorie wordt deze drogreden *het immuniseren van een standpunt tegen kritiek* genoemd. Je gebruikt zulke algemene bewoordingen dat het niet mogelijk is om de aanvaardbaarheid van je uitspraak te controleren en daarmee ontduik je de bewijslast.

Hoe reageren?

Het is heel makkelijk om achteraf en vanaf de zijlijn te wijzen op allerlei drogredenen en discussiefouten in het debat. Bovendien werkt het format van de meeste verkiezingsdebatten onredelijke bijdragen in de hand. Politici mogen van de gespreksleider 'in verband met de tijd' niet meer reageren op onredelijke uitspraken. Als het gaat om drogredenen blijken populistten die vaak op dezelfde manier in te zetten. Het herkennen daarvan is een belangrijke eerste stap om dit soort onredelijke discussiebijdragen te kunnen pareren.

Maar wat verder te doen met bijvoorbeeld die persoonlijke aanvallen? Er zijn mensen die zeggen dat je ze beter kunt negeren. Het andere uiterste is om de tegenstander met precies dezelfde (onredelijke) middelen te bestrijden. Van geen van deze opties zijn we voorstanders, of in elk geval meestal niet. Soms is het beter om een drogreden maar te laten begaan. Met gelijke munt terugbetalen is toch niet verstandig. Je gaat dan mee in het onredelijke gedrag van je tegenstander waarmee het debat in een scheld-

partij kan ontaarden. Andere deelnemers aan het debat zullen hun voordeel daarmee doen zichzelf als de redelijke derde presenteren (twee honden vechten om een been).

Uit een groot onderzoek naar de perceptie van drogredenen door taalgebruikers blijkt dat mensen over ter wereld de discussiezetten die we in de argumentatietheorie drogredenen noemen ook daadwerkelijk onredelijk vinden.¹ Dat geldt in belangrijke mate ook voor het *argumentum ad hominem*. Verder bleek dat mensen redelijke argumentatie, vrij van drogreden, overtuigender vinden. Met die kennis is het achterhoofd is het beter om de onredelijkheid juist wel expliciet te benoemen en aan te geven dat wat er zojuist is gezegd niet door de beugel kan. Uiteraard zonder ingewikkelde Latijnse terminologie, maar wel met uitleg dat je best persoonlijk mag worden, maar geen karaktermoord mag plegen. Uiteindelijk zul je als politicus de ruimte moeten creëren om je tegenargument te presenteren waarin de ongefundeerde populistische aannames en onredelijkheid van de persoonlijke aanval van de tegenstander aan het licht komen.

Noot

- 1 Van Eemeren, F., Garssen, B. & Meuffels, B. (2009). *Fallacies and judgments of reasonableness: empirical research concerning the pragma-dialectical discussion rules*. Dordrecht: Springer.

Metz, 7 september 2024. Demonstratie van het Nouveau Front Populaire (NFP) na de benoeming van Michel Barnier als premier. Barnier komt van LR — een kleine rechtse partij — die als enige samenwerking met extreemrechts niet had uitgesloten. Foto: Jean-Marc Richard | Shutterstock.

Franse en Britse verkiezingen: de wederopstanding van links?

Zowel in het Verenigd Koninkrijk als in Frankrijk won links de verkiezingen. Althans, zo lijkt het bij oppervlakkige beschouwing. Bij nader inzien vallen deze overwinnen tegen en hebben linkse partijen in beide landen vooral geprofiteerd van de opkomst van radicaal rechts.

RUUD KOOLE

*Redacteur S&D, emeritus hoogleraar politieke wetenschappen,
voormalig PvdA-voorzitter en senator*

Het verschil had niet groter kunnen zijn. De parlementsverkiezingen in het Verenigd Koninkrijk op 4 juli dit jaar resulteerden reeds een paar dagen later in een nieuw kabinet onder leiding van Labour-leider Keir Starmer. Frankrijk, waar de parlementsverkiezingen in twee rondes in dezelfde periode plaatsvonden (30 juni en 7 juli), wachtte een lange zomer zonder nieuwe regering.

Maar er waren ook overeenkomsten. In beide landen was links de grootste geworden. In de *Volkskrant* sprak Frank Kalshoven van de 'wederopstanding van links'.¹ In het Verenigd Koninkrijk was de winst van Labour volgens verwachting, al was de omvang ervan groter dan gedacht. In Frankrijk kopten de kranten daags na de tweede ronde juist van een grote verrassing.

Een tweede overeenkomst is dat in beide landen ook extreemrechts flink had gewonnen. In Frankrijk was dat al gebleken in de eerste ronde; in het Verenigd Koninkrijk werd die winst aan het oog onttrokken door de bijzondere werking van het Britse kiesstelsel.

2024: veel verkiezingen, maar niet altijd goed voor de democratie

De Franse en Britse verkiezingen vonden niet in isolement plaats, maar kenden elk wel hun bijzonderheden. Geschat is dat in meer dan zeventig landen, bij elkaar ongeveer de helft van de volwassen wereldbevolking, dit jaar een gang naar de stembus kan maken; 2024 is een superverkiezingsjaar. Dat betekent echter niet dat het goed gaat met de democratie. Het aandeel van de wereldbevolking dat leeft onder een autoritair regiem stijgt. Democratieën verkeren in zwaar weer.²

Verkiezingen zijn een voorwaarde voor een democratie, maar dienen vrij, open en eerlijk te zijn. De Russische presidentsverkiezing van

maart dit jaar, waar alleen dictator Poetin kon winnen, is een voorbeeld van het tegendeel. Het niet accepteren van een verkiezingsuitslag, zoals recentelijk in Venezuela, is een ander voorbeeld van de anti-democratische trend wereldwijd.

In landen waar wel gesproken kan worden van vrije, open en eerlijke verkiezingen, is echter eveneens een ontwikkeling zichtbaar die op gespannen voet staat met het ideaal van de democratische rechtsstaat: de groei van radicaal- en extreemrechtse partijen.

Na de verkiezingen voor het Europese Parlement in juni 2024 deden maar liefst drie radicaal rechtse fracties hun intree in dat parlement: de Europese Hervormers en Conservatieven (ECR, waarin onder meer de partij Fratelli d'Italia van

Ruim een kwart van de Europarlementariërs behoort tot uiterst rechts

de Italiaanse premier Giorgia Meloni, de PiS uit Polen en de Nederlandse SGP), Patriotten voor Europa (met onder meer de partij van de Hongaarse premier Orban, de PVV van Wilders en het Franse Rassemblement National van Marine Le Pen), en Europa van Soevereine Naties (met onder meer de extreemrechtse Duitse partij Alternative für Deutschland – AfD). Bij elkaar 187 van de 720 zetels in het Europese Parlement.

Ruim een kwart van de Europarlementariërs behoort tot uiterst rechts. Een grote meerderheid dus niet, zou men geruststellend kunnen zeggen. De president van de Europese Commissie, Ursula von der Leyen, constateerde blijmoedig dat het centrum zich had weten te handhaven. Bovendien is verdeeldheid troef bij Europees radicaal rechts. Maar uiterst rechtse

Londen 5 juli 2024. Keir Starmer arriveert bij Downing Street nadat Labour de verkiezingen heeft gewonnen en hij is verkozen tot premier. Foto: Sean Aidan CalderBank / Shutterstock.

partijen in Europa zijn het laatste decennium duidelijk in opmars.³

Dat was zeker het geval in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk en was natuurlijk ook zichtbaar bij de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023, waarbij de PVV van Wilders de grootste partij werd. De verkiezingen in Oosten-

De Britse Labour Party moest electoraal van ver komen; aan de recente winst gingen veertien jaar Conservatief bewind vooraf

rijk van 29 september dit jaar, waar de extreemrechtse FPÖ met ruim 29% van de uitgebrachte stemmen de grootste werd, bevestigen dit beeld.

Het was ook het geval bij Duitse deelstaatsverkiezingen van 1 september, waarbij de AfD in Thüringen de grootste werd (32,8%) en in Saksen na de CDU tweede (30,6%). De SPD kwam in beide Länder maar net boven de 5%-kiesdrempel uit (6,1% respectievelijk 7,3%). Beter deed zij het op 22 september in 'SPD-Land' Brandenburg. Daar groeide de SPD met 4,7% naar 30,9%. Zij profiteerde van veel strategische stemmen van mensen die wilden voorkomen dat de AfD de grootste zou worden. Maar de AfD groeide ook en werd maar nipt tweede (29,2%). De Groenen verloren fors en zakten onder de kiesdrempel (4,1%). Opvallend was dat de AfD in Brandenburg zeer populair was onder jongeren van 16 tot 24 jaar: 31% van de die leeftijdsgroep stemde AfD. Bijna de helft (49%) van de zeventigplussers stemde SPD; van de jongste groep kiezers deed 19% dat.⁴

In België was extreemrechts in Vlaanderen al lange tijd succesvol (de voorganger van Vlaams Belang, Vlaams Blok, werd daar al in 2004 de grootste partij met 24% van de stemmen), terwijl een cordon sanitaire in Wallonië een doorbraak

van extreemrechts tegenhield. Dat was ook zo bij de federale verkiezingen in België van juni 2024, die gelijk met de Europese en regionale verkiezingen werden gehouden.

Toch werd in Vlaanderen de Vlaams-nationalistische N-VA van Bart de Weever verrassend de grootste met 25,6%; Vlaams Belang volgde met 21,8%. De sociaal-democraten Vooruit wonnen voor het eerst in jaren weer eens (13%), maar de Waalse zusterpartij, de Part Socialiste, verloor aanzienlijk (van 26% naar 22%) en raakte haar positie als grootste partij in Wallonië kwijt aan de centrumrechtse liberalen in Mouvement Réformateur (MR, 29,6%).⁵

Naar België hoeven we dus niet te kijken voor een wedergeboorte van links. Voor België als geheel probeert Bart de Weever sinds juni als informateur een 'Arizona-coalitie' in elkaar te knutselen van liberalen, sociaal-democraten, christendemocraten en zijn eigen N-VA, waarbij het de vraag is hoeveel links geluid daarin te horen blijft.⁶

De Scandinavische landen lieten bij de Europese verkiezingen echter weer een ander beeld zien. Daar won extreemrechts niet en wisten linkse partijen zich staande te houden en soms zelfs te winnen. Specifieke factoren speelden in die landen zeker een rol, maar de verkiezingsresultaten daar lieten volgens het commentaar in *de Volkskrant* ook zien dat thema's als sociale rechtvaardigheid en klimaat belangrijk blijven en als een 'linkse noordenwind' hoop kunnen bieden aan linkse en groene partijen in heel Europa.⁷

Dat lijkt toch wat overdreven. In geen van de drie Scandinavische landen waar verkiezingen voor het Europese parlement werden gehouden – Noorwegen is geen lid van de EU – veranderde het zeteltal van de sociaal-democraten (5 van de 21 zetels in Zweden; 3 van de 15 in Denemarken; en 2 van de 15 in Finland). De groenen bleven

stabiel in Zweden (3 zetels), verloren een zetel in Finland (2 zetels) en wonnen er een in Denemarken (3 zetels). Daarmee werd de groenen in Denemarken als oppositiepartij percentueel zelfs groter dan de sociaal-democraten die met centrumrechts een regering vormen (17% respectievelijk 15,6%).⁸

Radicaal-links deed het goed in Finland (van 1 naar 3 zetels), maar bleef gelijk in Zweden (2 zetels) en Denemarken (1 zetel). De winst van radicaal links in Finland (VAS, verwant aan de Nederlandse SP) was verrassend; het jaar ervoor had de partij bij de parlementsverkiezingen nog de slechtste uitslag ooit gehaald.

Bij elkaar lijkt die 'linkse noordenwind' niet erg in kracht te zijn toegenomen. Belangrijker lijkt de constatering dat uiterst rechts in deze Scandinavische landen niet wint. Dat zou wel eens te maken kunnen hebben met het feit dat uiterst rechts in deze landen reeds enige tijd aan de regering heeft deelgenomen en daardoor momentum verliest.⁹

In vergelijking met Corbyn stelde Starmer zich gematigder op, zeker op economisch terrein

De aanstaande presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten in november dit jaar zijn van een andere orde. Het Amerikaanse politieke en electorale systeem is zo anders dan in Europese landen dat vergelijkingen moeilijk zijn. Toch wordt in de Nederlandse media heel veel aandacht aan die verkiezingen besteed. Je zou willen dat verkiezingen in belangrijke Europese landen ook op zoveel belangstelling konden rekenen.

Tot op zekere hoogte is de media-aandacht voor de Amerikaanse verkiezingen overigens wel begrijpelijk. Het maakt voor Europa, en dus

ook voor Nederland, nogal wat uit of Donald Trump opnieuw gekozen zal worden of dat Kamela Harris de race naar het Witte Huis wint, in geopolitiek en economisch, maar ook in electoraal-cultureel opzicht.

De late overdracht van de Democratische kandidatuur voor het presidentschap van Joe Biden naar Harris lijkt het electorale speelveld beslissend te hebben beïnvloed. Ineens was daar een optimistische toonzetting in een inclusieve campagne van een gematigd progressieve vrouwelijke en gekleurde kandidaat, die Donald Trump met zijn uiterst rechtse en illiberale opvattingen in de verdediging drong. De Democratische vice-presidentskandidaat Tim Walz wist met één woordje ('weird') Trump en zijn uiterste rechtse running mate JD Vance als een stelletje 'rare gasten' te kijk te zetten. Nog steeds is winst voor Trump niet uitgesloten, maar winst voor de Democraten is dichterbij gekomen. Wellicht dat dan een progressieve Atlantische wind ook bijdraagt aan optimisme bij progressief Europa.

De Britse verkiezingen en daarna

Het is interessant de recente parlementsverkiezingen en hun gevolgen in het Verenigd Koninkrijk en in Frankrijk nader te bezien. Allereerst het Verenigd Koninkrijk. De Britse Labour Party moest electoraal van ver komen. Aan de recente winst gingen veertien jaar Conservatief bewind vooraf. Lange tijd leek het erop dat Labour niet meer in staat zou zijn de Conservatieven uit Downingstreet 10 te verdrijven.

Nadat Tony Blair in 2007 van het toneel was verdwenen, werd Labour geleid door achtereenvolgens Gordon Brown (tot 2010 premier), Ed Milliband (vanaf 2010), Jeremy Corbyn (vanaf 2015) en Keir Starmer (vanaf 2020). De leiderschapswisselingen volgden steeds op verkiezingsnederlagen. Interne strubbelingen waren voortdurend aanwezig, maar liepen hoog op

in de periode van Corbyns leiderschap. Corbyn genoot weliswaar de steun van *Momentum*, een grote groep jonge radicaal-linkse partijleden, maar verloor steeds meer de steun van zijn collega-fractieleden. Zijn halfslachtige verdediging van het partijstandpunt om binnen de EU te willen blijven, werd hem zeer kwalijk genomen en zou volgens zijn critici hebben bijgedragen aan het succes van 'Brexit'.

Vlak voor de verkiezingen van 2019 stapte een groep van zeven parlementsleden zelfs uit de fractie, omdat zij meenden zich niet meer in de opstelling van Labour te kunnen herkennen. Die verkiezingen resulteerden in een zware nederlaag, het vertrek van Corbyn en de verkiezing in 2020 door de partijleden van de jurist Keir Starmer, die – net als Kamela Harris – in het verleden hoofdaanklager was geweest. Hij leidde Labour weer meer in de richting van het politieke centrum. Labour wist vervolgens winst te boeken bij lokale verkiezingen, maar Starmer realiseerde een echt grote overwinning bij de parlementsverkiezingen van 4 juli 2024. Twee dagen later betrok hij Downingstreet 10.

De winst van Starmer's Labour heeft een mix van oorzaken: een meer gematigde opstelling, de chaos bij de Conservatieven en het Britse kiesstelsel. In vergelijking met Corbyn stelde Starmer zich gematigder op, zeker op economisch terrein, overigens zonder de Brexit opnieuw ter discussie te stellen. Door die meer centristische opstelling heeft hij wellicht een deel van de Conservatieve kiezers kunnen overhalen hun stem op Labour uit te brengen.

Maar veel belangrijker lijkt toch dat de kiezers steeds meer moeite kregen met de Conservatieven. Want het was zeker niet zo dat de Conservative Party tegenover Labour een toonbeeld van rust en succesvol beleid was. Ook zij had de jaren daarvoor vele leiders versleten. Vijf premiers in veertien jaar: David Cameron (vanaf

2010), Theresa May (vanaf 2016), Boris Johnson (vanaf 2019), Liz Truss (gedurende één maand in 2022) en Rishi Sunak (vanaf 2022). Leiders die elkaar in de haren vlogen, maar beleidsmatig niet leverden. *Get Brexit Done!*, bleek niet meer dan een leuze. De nadelige gevolgen van Brexit werden wel zichtbaar.

Labour behaalde met slechts 33,7% van de stemmen 63,4% van de zetels

Publieke voorzieningen kelderden achteruit. En Boris Johnson mag dan als populistisch leider van de conservatieven tamelijk populair zijn geweest, zijn 'Party-gate' deed hem de das om. Feestvieren op Downingstreet 10, terwijl van de bevolking tijdens de corona-epidemie vele offers werden gevraagd, werd hem zeer kwalijk genomen. Sunak moest pui ruimen.

Toen in het voorjaar van 2024 de Britse economie enige tekenen van herstel leek te tonen, meende Sunak dat direct electoraal te kunnen verzilveren. Hij riep plots verkiezingen uit. Maar de Britten waren de chaos onder de conservatieve leiding nog niet vergeten; in de peilingen liep Sunak achter op Starmer. De afwezigheid van Sunak bij de herdenking van D-day in Normandië nog geen maand voor de verkiezingen, omdat hij een televisie-interview wilde opnemen in het kader van de verkiezingscampagne, was een blunder van de eerste orde, die hem ook bij de eigen achterban zeer kwalijk werd genomen.

De enorme winst die Labour vervolgens behaalde, ligt ook aan het kiesstelsel: een meerderheidsstelsel met districten. In elk district is één van de 650 zetels in het Lagerhuis te winnen. De partij die in een bepaald district de relatieve meerderheid behaalt, wint die ene zetel daar. Dat stelsel van 'first past the post' werkt sterk

in het voordeel van grotere partijen. Het kan ook leiden tot een grote verschuiving in zetels, terwijl de percentages kiezers van partijen veel minder fluctueren. Labour won ruim 63% van de zetels (411 van de 650), een winst van maar liefst 209 zetels. Starmer staat daarbij op ongeveer gelijk hoogte als Tony Blair in 1997 en 2001 en Clement Atlee in 1945.

Maar de percentages kiezers vertellen een ander verhaal.¹⁰ Want de 63,4% van de zetels werd verkregen met 33,7% van de stemmen. Dat is een lager percentage dan Corbyn haalde in 2017 (40%), Blair in 1997 (43,2%) en 2001 (40,7%), of Atlee in 1945 (48%). Het kiessysteem wordt niet voor niets een meerderheidsstelsel genoemd. Met een derde van de kiezers achter zich heeft Labour zich verzekerd van bijna tweederde van de zetels.

De reden is niet dat Labour het zo geweldig heeft gedaan, maar dat de Conservatieven het zo slecht deden, waardoor Labour met minder stemmen dan in 2019 toch vaker de grootste werd in een kiesdistrict. In 2019 won Boris Johnson nog met 43,6% van de stemmen ruim 52% van de zetels. Sunak behaalde dit jaar slechts 23,7% van de stemmen en 18,6% van de zetels; de laagste percentages ooit in de lange geschiedenis van de Conservative Party. Bij elkaar haalden beide partijen in 2019 nog 75,7% van de stemmen; in 2024 is dit nog slechts 57,4%. Het verlies van de Conservatives is dus vooral naar andere partijen dan Labour gegaan. Maar de percentages stemmen van die andere partijen waren doorgaans te laag om voor de districtszetel in aanmerking te komen.

Die percentages van andere partijen laten onder meer zien dat de radicaal-rechtse partij Reform UK van Nigel Farage slechts 5 zetels haalde, maar wel 14,3% van de stemmen. In 2019 had de voorganger (de Brexit Party) nog helemaal geen zetels behaald en slechts 2% van de stem-

men. Het grote verlies van de Conservatives is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan het overstappen in alle districten van kiezers van de Conservative Party naar Reform UK. Anders gesteld: de grote winst dankt Labour aan de opkomst van radicaal rechts. Dat is toch iets anders dan een 'wederopstanding' van links.

De Franse verkiezingen en de kabinetsformatie

Frankrijk trakteerde de wereld deze zomer op fascinerende en veilige Olympische Spelen, voorafgegaan door een openingsceremonie die een prachtig en krachtig statement was ten gunste van een inclusieve samenleving. In Parijs verdween bij velen de scepsis ten aanzien van die Spelen naar de achtergrond. Dit was het Frankrijk dat men graag aan de wereld wilde laten zien!

President Emmanuel Macron gebruikte de Spelen als argument om de formatie van een nieuwe regering na de verkiezingsuitslag van 7 juli on hold te zetten. Premier Gabriel Attal, partijgenoot van Macron, bleef tot begin september aan, zij het in een demissionaire status.

Dat er tijd nodig was voor de formatie van een kabinet, was na de tweede ronde van de verkiezingen evident. Macron had de verkiezingen uitgeroepen om 'helderheid' te verschaffen, maar kreeg van de kiezer een zeer onduidelijk antwoord. Men sprak van chaos en van 'la grande désillusion politique'.¹¹ Geen enkele partij of partijcombinatie behaalde een meerderheid in het parlement. Het vormen van een coalitie, waar Frankrijk – anders dan bijvoorbeeld Nederland – nauwelijks ervaring mee heeft, was noodzakelijk geworden. Maar Macron maakte geen haast. Dat versterkte de vraag waarom hij überhaupt de verkiezingen had uitgeroepen.

Op de avond van de uitslag van de Europese verkiezingen (9 juni) had Macron plots

aangekondigd dat er een maand later parlementsverkiezingen zouden worden gehouden. In Frankrijk hadden de verkiezingen voor het Europese Parlement een sterke groei laten zien van de extreemrechtse partij van Marine Le Pen, het Rassemblement National (RN; eerder Front National geheten). Die groeide met 7% naar 31,8% van de stemmen. Zij werd daarmee vervut de grootste Franse partij, ruim tweemaal zo groot als de tweede partij, die van Macron.

De radicaal-rechtse partij Reform UK van Nigel Farage haalde slechts 5 zetels, maar wel 14,3% van de stemmen

De aankondiging van nationale verkiezingen sloeg in als een bom. Wat bezielde Macron? Waarom een nationaal parlement ontbinden vanwege een uitslag voor het Europese Parlement? Macron heeft nooit goed uit kunnen leggen waarom hij dit besluit tot ontbinding van de Assemblée Nationale nam. Zijn argument om 'helderheid' te verschaffen overtuigde niemand en resulteerde in het tegendeel.

In Frankrijk is het de president die besluit wanneer er parlementaire verkiezingen worden gehouden, als dat maar niet eerder dan een jaar en niet later dan vijf jaar na de vorige verkiezingen gebeurt. Die vorige verkiezingen waren in 2022 gehouden. Er was geen enkele noodzaak om zo snel al parlementsverkiezingen uit te schrijven. Hijzelf zou sowieso als president aanblijven, want zijn mandaat loopt pas in 2027 af. Vrijwel zeker gokte hij erop dat bij een winst van Le Pens partij in de eerste ronde, veel kiezers zich in de tweede ronde achter zijn partij zouden scharen om een absolute meerderheid van RN te voorkomen.

Zo had hij immers al tweemaal de presidentsverkiezingen gewonnen. Zowel in 2017 en 2022 stemde links Frankrijk in de tweede ronde knarsetandend op Macron, om te voorkomen dat Le Pen zou winnen. Macron nam hiermee een grote en volgens velen onverantwoordelijke gok, want de partij van Le Pen was in de winning mood en zou wel eens opnieuw fors kunnen winnen. Bovendien ging het hier om parlementsverkiezingen.

Frankrijk is, net als het Verenigd Koninkrijk, verdeeld in districten (577 in totaal), waar telkens één parlementaire zetel kan worden gewonnen. Anders dan in het Britse systeem moet een kandidaat in de eerste ronde de absolute meerderheid van stemmen achter zich krijgen, wil hij of zij dan al verkozen worden verklaard. Gebeurt dat, dan is een tweede ronde daar niet nodig. Meestal is dat niet het geval. Dan is een tweede ronde noodzakelijk. Maar anders dan bij de Franse *presidentsverkiezingen* gaan bij de *parlementsverkiezingen* niet slechts de twee kandidaten met de beste resultaten in de eerste ronde door naar de tweede ronde, maar alle kandidaten die in hun district ten minste 12,5% van de stemmen hebben gehaald. In de tweede ronde geldt dan een relatieve meerderheid.

Zoals te verwachten was, deed Le Pens partij het heel goed in de eerste ronde: zij behaalde ongeveer een derde van de stemmen. In de week tussen beide rondes leidde nerveuse activiteit tot het massaal terugtrekken van kandidaten die derde waren geworden in de eerste ronde om zo tegenover de kandidaat van Le Pens RN slechts één kandidaat te presenteren. Het belangrijkste doel was te voorkomen dat de extreemrechtse partij in een meerderheid van de districten de grootste zou worden.

Bovendien verenigden de linkse partijen zich die week met een haastig opgesteld verkiezingsprogramma onder de gezamenlijk noemer

van het Nouveau Front Populaire (NFP), een duidelijke verwijzing naar het linkse Volksfront uit de jaren 1930. Het resultaat van de tweede ronde was inderdaad dat een absolute meerderheid door de partij van Le Pen lang niet werd gehaald.

De ontwikkeling van het Franse partijstelsel is door de voortdurende naamswijzigingen en hergroeperingen vaak moeilijk te volgen. Ik beperk me hier tot de namen van de belangrijkste partijen en combinaties van partijen.

De grote verrassing bij de recente parlementsverkiezingen was dat de nieuwe linkse gelegenheidscombinatie NFP in zeteltal de grootste werd (178), gevolgd door de combinatie Ensemble (150), waarin de partij van Macron, Renaissance, veruit de grootste is. Pas daarna kwam Le Pens Rassemblement National (RN, 125 zetels). De partij Les Republicains (LR, het overblijfsel van wat ooit de machtige Gaullistische partij was) eindigde als vierde met 39 zetels.¹²

Ook hier vertellen de percentages stemmen een ander verhaal: 37% van de Fransen bracht in de tweede ronde een stem uit op de extreemrechtse RN; 25,7% op de linkse combinatie NFP (minder dan haar voorganger in 2022), 23,2% op de combinatie Ensemble van Macron en 5,4% op de rechtse LR.¹³ Daarom kan ook hier niet echt van een 'wederopstanding van links' worden gesproken.

Bovendien is de NFP een erg losse alliantie van vier linkse partijen van ongelijke grootte en oriëntatie: de radicaal-linkse La France Insoumise (LFI) van Jean-Luc Mélenchon, de Parti Socialiste (PS), de groenen en overig links.¹⁴ Wel zou enigszins van een wederopstanding van de vaak doodverklaarde PS gesproken kunnen worden. Zij wist haar zeteltal meer dan te verdubbelen. Dat was ook al zichtbaar bij de Europese verkiezingen dit jaar toen de PS met Raphael Glucksmann bijna 14% van de stemmen haalde.

Tot verbijstering van NFP schreef Macron begin juli in een brief aan zijn landgenoten dat vol-

gens hem niemand de verkiezingen had gewonnen. Was de linkse NFP niet de grootste geworden? Maar Macron stelde droogjes vast dat geen enkele partij of combinatie een absolute meerderheid had gehaald. Door middel van compromissen moest volgens hem geprobeerd worden om tot een Europees en rechtsstatelijk georiënteerde samenbundeling (rassemblement) te komen die die basis zou kunnen vormen voor een coalitieregering.¹⁵ Dat kost tijd en daarom stelde hij de regeringsvorming uit tot na Olympische Spelen.

Macron mag in Nederland bekend staan als een D66- of Volt-achtige politicus, in Frankrijk wordt hij zwaar bekritiseerd om zijn arrogante, regenteske gedrag en het volgens zijn tegenstanders ter linker- en ter rechterzijde neoliberale beleid ten gunste van de rijken. Hij heeft nooit een overtuigend antwoord kunnen formuleren op de beweging van de gele hesjes, waarmee hij werd geconfronteerd. Zijn populariteitscijfers zijn laag. Nog maar 26% van de Fransen ziet hem als een goede president – in 2017 was dat nog 64%.¹⁶

In Frankrijk staat links voorlopig buiten spel

Macrons aanvankelijke succes in 2017, toen hij met een nieuwe politieke beweging in het midden het door twee blokken gedomineerde partijstelsel verpulverde, heeft zich nooit meer herhaald. Het zeteltal van zijn Ensemble kelderde van 457 in 2017, via 245 in 2022, naar 150 nu.

De zetelverdeling in de Assemblée Nationale laat nu grofweg een driedeling zien: links, rechts, extreemrechts. Met de laatste wil niemand samenwerken, behalve de kleine rechtse Les Republicains. Macrons partij, wil net als LR, ook niet samenwerken met de radicaal-linkse LFI van Mélenchon.

De linkse combinatie Nouveau Front Populaire hield vooralsnog de gelederen gesloten en presenteerde een linkse, maar partijloze hoge ambtenaar als premierskandidaat voor een nog te vormen coalitie. Maar het is in Frankrijk de president die de premier benoemt en net zomin als in Nederland bestaat er een constitutioneel recht van de grootste partij op het premierschap. Macron wees deze linkse kandidaat af, want – zo redeneerde hij – een coalitie met LFI erin zou direct geconfronteerd worden met een motie van wantrouwen die op een meerderheid

Macron wordt zwaar bekritiseerd om zijn arrogante, regenteske gedrag en het volgens zijn tegenstanders ter linker- en ter rechterzijde neoliberale beleid ten gunste van de rijken

kon rekenen. Anders gesteld: zolang de linkse gelegenheidscoalitie NFP (met daarin LFI) in tact zou blijven, was regeringsdeelname van linkse partijen uitgesloten. De linkse oppositie verweet Macron ondemocratisch gedrag: een president die geen meerderheid heeft in het parlement moest volgens haar gewoon de grootste partij het initiatief geven bij de formatie. Maar ook dat ligt constitutioneel niet vast.

Macron hamerde op stabiliteit en die zou er volgens hem niet zijn wanneer LFI onderdeel zou zijn van een voorstel voor een regeringscoalitie. Hij wilde echter toch vooral dat zijn beleid, inclusief de verhoging van de pensioenleeftijd, niet al te zeer ter discussie zou worden gesteld. Dat doel strookte echter niet met de verkiezingsuitslag.

Begin september benoemde Macron de voormalige Brexit-onderhandelaar namens de

EU, Michel Barnier, tot premier. Ruim twee weken later presenteerde deze zijn centrumrechtse kabinet met voornamelijk ministers van zijn eigen partij en die van Macron. Of deze zet tot stabiliteit zal leiden, is zeer de vraag. Links reageerde direct zeer afwijzend. Méchelon van het radicaal-linkse LFI zei zelfs dat de verkiezing gestolen was. De leider van de socialisten, Olivier Fauré, sprak van een regiemcrisis.

Het was inderdaad tamelijk provocerend om met Barnier iemand te benoemen van een kleine rechtse partij (LR) die als enige samenwerking met extreemrechts niet had uitgesloten. Belangrijker is nog dat met de benoeming van Barnier het lot van een centrumrechtse minderheidscoalitie in handen is komen te liggen van Marine Le Pen, ook al neemt zij niet deel aan de regering. Want links heeft al gezegd achter een motie van wantrouwen tegen dit kabinet te gaan staan. Le Pen zal zo'n motie waarschijnlijk niet gelijk steunen, maar dat pas doen wanneer dat voor haar partij opportuun is. Het resultaat is een invloedrijke positie van de extreemrechtse RN, terwijl de tweede ronde van de verkiezingen nu juist volledig draaide om het weren van extreemrechts uit het regeerkasteel. Links staat voorlopig buiten spel.

Lessen voor links in Nederland?

Van een wederopstanding van links in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk kan dus niet worden gesproken. En dat is evenmin het geval in de rest van Europa, al zijn er lichtpuntjes. In enkele Europese landen (Groot-Brittannië, Duitsland, Spanje, Denemarken en Malta) neemt links aan de regering deel en levert zij zelfs de premier. Dat zijn allemaal sociaal-democraten.

De winst voor Vooruit in Vlaanderen en die van de Franse PS bij de Europese verkiezingen zijn voorbeelden van linkse vooruitgang, maar dat is eerder oprakbellen dan een wederop-

standing. Immers, het verlies van eerdere jaren is nog lang niet goed gemaakt. Datzelfde geldt voor de lijst Groenlinks/PvdA in Nederland, die in 2023 weliswaar een beter resultaat (15,7%) haalde dan de twee partijen bij elkaar in 2021 hadden behaald (10,9%), maar dat komt niet in de buurt van wat de PvdA nog alleen in 2012 had behaald (24,8%). Maar oprabbelen is een begin.

De snelle inhaalslag die Labour wist te maken kan enige jaloezie opwekken. De roep om ook in Nederland een meerderheidsstelsel zoals in het Verenigd Koninkrijk in te voeren, bijvoorbeeld om de steeds meer geïndividualiseerde samenleving van een institutioneel tegenwicht te voorzien dat werkbare politieke meerderheden dichterbij brengt, is soms weer te horen. Maar daar is waarschijnlijk geen meerderheid voor te vinden, ook al omdat in Nederland velen hechten aan evenredigheid bij de toedeling van zetels, die in het Britse kiesstelsel nu eenmaal ontbreekt. Bovendien zou het veel tijd vergen door de noodzakelijke grondwetswijziging en brengt het zeker niet automatisch een linkse meerderheid dichterbij.¹⁷ De PVV zou vorig jaar in een dergelijk stelsel waarschijnlijk een absolute meerderheid hebben verkregen.

De groei van extreemrechts in Europa is wel duidelijk: in Frankrijk en in het Verenigd Koninkrijk, maar ook in vele andere landen. Paradoxaal genoeg profiteerde links in sommige landen daar ook van: door de strategische stem tegen extreemrechts zoals in Nederland, Frankrijk en Brandenburg gebeurde, of omdat de voornaamste tegenstrever daardoor in vele kiesdistricten kleiner werd, zoals de Britse verkiezingen lieten zien.

Alleen in de Scandinavische landen was dat bij de Europese verkiezingen niet te zien, ook al was daar van een groei van links nauwelijks sprake. Links was daar, ondanks de opkomst van extreemrechtse partijen de laatste decennia

relatief groot gebleven. In Denemarken ook omdat de sociaal-democratische partij daar op het gevoelige immigratie-dossier extreemrechts de loef af stak.

Voor de PvdA en andere linkse partijen in Nederland is dat echter geen les om te volgen. Ten eerste, omdat dit gedachtegoed zich slecht verhoudt met de waarden waar links in Nederland voor staat. Ten tweede, omdat dit kopiegedrag door mainstream partijen nu juist het gedachtegoed van extreemrechts helpt normaliseren. Ten derde, omdat Denemarken bij de totstandkoming van het verdrag van Maastricht in 1992 bij de EU een opt-out heeft bedongen voor onder meer asiel- en immigratiebeleid, waardoor het land niet gebonden is aan Europese regels op dit terrein. Nederland is dat wel.¹⁸

Er zit voor links in Nederland niets anders op dan te proberen met een klinkend, optimistisch verhaal, dat de zorgen van gewone mensen serieus neemt en van realistische oplossingen voorziet meer kiezers te overtuigen. De opkomst van extreemrechts moet niet worden bestreden door hun nadruk op migratie over te nemen, ook al wordt die nadruk voorzien van een duidelijk progressieve invulling (dat laatste moet ook), maar juist door de achterliggende problemen op het gebied van onder meer volkshuisvesting, zorg en onderwijs, centraal te stellen en van overtuigende antwoorden te voorzien. Die antwoorden zullen gebaseerd moeten zijn op degelijke analyses van welke type samenleving en welk type economie in Nederlands en Europees verband nodig zijn om een menswaardig bestaan voor iedereen in een veilige en gezonde omgeving dichterbij te brengen. Hopelijk kan een 'progressieve Atlantische wind' uit de Verenigde Staten Europa in november daarbij een duwtje in de rug geven.

Noten

- 1 Frank Kalshoven (13 juli 2024). Links maakt — ondanks zichzelf — een wederopstanding door in Europa. Column 'Het spel en de knikkers' in: *de Volkskrant*.
- 2 Er zijn verschillende democratie-indexen, zoals van het V-Dem-Institute en van *The Economist*. De percentages verschillen, maar de trend is dezelfde. In de ranking van IDEA van september 2024 staat Nederland zesde op de lijst van 173 landen voor wat betreft 'vertegenwoordiging' en vijftiende qua 'rechtsstaat'. Zie ook: *de Volkskrant*, 19 februari 2024.
- 3 Matthijs Rooduijn et al. (2024). The PopuList: A Database of Populist, Far-Left, and Far Right Parties Using Expert-Informed Qualitative Comparative Classification (EiQCC). In: *British Journal of Political Science* (2024), 54, pp. 969-978, Figure 2 (p. 976). Zie ook: *NRC* 24 juli 2024.
- 4 René Bocksch (23 september 2024). Verkiezingen in Brandenburg: AfD wint onder jongeren, SPD onder ouderen. Statista.
- 5 De Morgen (10 juni 2024). Verkiezingen 2024: bekijk hier alle uitslagen en resultaten in kaart en grafiek.
- 6 De term 'Arizona-coalitie' is een verwijzing naar de vier kleuren van de vlag van deze Amerikaanse staat, die corresponderen met de kleuren van deze vier Belgische politieke richtingen.
- 7 *De Volkskrant*, 11 juni 2024.
- 8 De Deense naam van de partij is Socialisk Folks-parti (Socialistische Volkspartij). In het Europees Parlement maakt zij deel uit van de fractie van de Greens — European Free Alliance. Vanaf 2022 noemt de partij zich in het Engels 'Green Left'.
- 9 Opmerking Deense politicologe Marlene Wind in *The Guardian*, 11 juni 2024.
- 10 Cijfermatige gegevens in deze paragraaf zijn hoofdzakelijk ontleend aan: Elise Uberoi et al (28 januari 2020). *General Elections 2019: results and analysis*. House of Commons Library, briefing paper, number CBP 8749; Richard Crackwell en Carl Baker (18 juli 2024). *General election 2024 results*. House of Commons Library, Research briefing.
- 11 Bruno Amable (2024). 'La grande désillusion politique'. *Le Monde Diplomatique*, pp. 1-2.
- 12 Verschillende bronnen geven (enigszins) afwijkende cijfers. Hier is gebruik gemaakt van de opgave van het Franse ministerie van binnenlandse zaken. NFP heet daar nog: UG Union de la Gauche. Het aantal zetels per fractie volgens de website van de Assemblée Nationale wijkt daar enigszins van af door de bijzondere manier waarop fracties kunnen worden samengesteld.
- 13 In 2022 deed verenigd links mee onder de naam Nupes (Nouvelle union populaire, écologique et sociale), dat toen in de tweede ronde 31,7% van de stemmen haalde.
- 14 De vier in NFP verenigde partijen hebben volgens de website van de Assemblée Nationale samen 193 zetels, die als volgt zijn verdeeld: 72 voor de radicaal-linkse La France Insoumise (LFI) van Jean-Luc Mélenchon; 66 voor de Parti Socialiste (PS); 38 voor de groenen en 17 voor overig links.
- 15 *Le Monde*, 12 juli 2024.
- 16 Statista (26 juni 2024). Évolution de la cote de popularité d'Emmanuel Macron comme président de la République en France de mai 2017 à juin 2024.
- 17 Zie de columns van Joop van den Berg *Afscheid van de evenredige vertegenwoordiging* (23 augustus 2024) en van Bert van den Braak *Alle kiesstelsels hebben gebreken* (30 augustus 2024) op de website *parlement.com*.
- 18 Het verkrijgen van een dergelijke opt-out is voor Nederland — zeker op korte en middellange termijn — niet mogelijk, aldus VVD-staatssecretaris Eric van der Burg in een Kamerbrief van 15 februari 2024.

S&D online lezen

Abonnees van S&D kunnen zich aanmelden voor de digitale versie van S&D via send@wbs.nl.
Een los digitaal abonnement kost € 2 per maand.

INHOUD

- 3 **Redactioneel** Framing, vrouwenhaat en Franse en Britse verkiezingen
 - 4 **Vrijmipo** **Gust Gils** De pijnfuif
 - 6 **Column** **Annemarieke Nierop** Volhouden
 - 7 **Essay** **Anja Meulenbelt** Over vrouwenhaat online, de nieuwe heksificatie
-

S&D THEMA

FRAMING IS IDEOLOGIE IN ACTIE

- 14 **Arjan Reurink & Tim 'S Jongers** Framing is zoveel meer dan een communicatietrucje
 - 24 **Interview met Peter Mertens** 'We hebben mensen nodig die helder kunnen praten'
 - 34 **Vera Vrijmoeth & Hendrik Noten** Van loon-prijsspiraal naar graaiflatie
 - 42 **Arnold de Groot** Labour en het linkse begrotingsbeleid
 - 48 **Baldwin Van Gorp** Framing: onvermijdelijk en essentieel!
 - 55 **Column** **Ula Idzikowska** Migratieframe
-
- 56 **Bart Garssen & Menno Reijven** 'U hebt het contact met de werkelijkheid totaal verloren'
 - 62 **Ruud Koole** Franse en Britse verkiezingen: de wederopstanding van links?

JAARGANG 81 NUMMER 5 2024

van **gennep**